

Міністерство освіти і науки України
Чернігівський національний технологічний університет

**ТЕОРЕТИЧНІ І ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ
СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО
РОЗВИТКУ УКРАЇНИ:
МАКРО- ТА РЕГІОНАЛЬНИЙ РІВНІ**

Монографія

*за загальною редакцією д.е.н., професора В.Ф. Савченка,
к.е.н. Т.Л. Шестаковської*

Чернігів 2015

УДК 330.34

ББК 65.011

Рекомендовано до друку вченою радою Чернігівського національного технологічного університету від _____ (протокол № ___ від _____)

Колектив авторів:

В.Ф. Савченко, д.е.н., проф. (передмова, загальна редакція, підрозділи 1.2, 2.1, 3.1, 5.2); С.М. Шкарлет, д.е.н., проф., О.І. Гонта, д.е.н., проф. (підрозділ 1.1); В.М. Левківський, д.е.н., проф., А.В. Рибчук, д.е.н., проф. (підрозділ 3.2); Ю.В. Кирилюк, к.е.н., доц., В.В. Левківський, аспірант ЧНТУ (підрозділ 4.2); В.Г. Маргасова, к.е.н., проф., Т.В. Клименко, к.е.н. (підрозділ 1.3); С.О. Полковниченко, к.е.н., доц. (підрозділ 5.3); А.М. Велігорський, к.е.н., доц. (підрозділ 4.1); Л.М. Мекшун, к.е.н., доц., П.В. Мекшун, к.е.н. (підрозділ 2.3); Т.Л. Шестаковська, к.е.н. (підрозділи 2.2, 4.3); Н.І. Холявко, к.е.н., доц. (підрозділ 2.2); Б.Г. Чемісов, к.г.н., доц. (підрозділ 5.1); О.П. Демченко, к.е.н. (підрозділ 3.3); С.Д. Гривко, аспірант ЧНТУ (підрозділ 1.2); Д.В. Шатирко, аспірант ЧНТУ (підрозділ 3.1); Т.М. Лаптій, ст. викладач (підрозділ 5.4).

Рецензенти:

- С.М. Вдовенко** – доктор наук з державного управління, професор, завідувач кафедри менеджменту Чернігівського національного технологічного університету МОН України
- С.В. Захарін** – доктор економічних наук, професор, професор кафедри менеджменту Київського національного лінгвістичного університету МОН України
- Н.В. Ткаченко** – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансів Черкаського інституту банківської справи Національного університету банківської справи НБУ

Теоретичні і практичні аспекти соціально-економічного розвитку України: макро- та регіональний рівні: [монографія] / за заг. ред. В.Ф. Савченка, Т.Л. Шестаковської. –

ISBN

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ І ПРАКТИЧНІ ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ НА МАКРОРІВНІ.....	9
1.1. Теоретико-методологічні засади вирішення актуальних проблем соціально-економічного розвитку України.....	9
1.2. Кластери та кластеризація в Україні.....	22
1.3. Концептуальні засади стійкості економіки до загроз економічній безпеці.....	36
РОЗДІЛ 2. ЕКОНОМІЧНА І ПОЛІТИЧНА БЕЗПЕКА ДЕРЖАВИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ	51
2.1. Дослідження окремих складових національної та економічної безпеки в Україні.....	51
2.2. Інноваційний розвиток ринку освітніх послуг як напрямок зміцнення економічної безпеки держави.....	71
2.3. Забезпечення економічної безпеки України під впливом процесів транснаціоналізації національної економіки.....	86
РОЗДІЛ 3. ІНВЕСТИЦІЙНО-ІННОВАЦІЙНИЙ ВЕКТОР РОЗВИТКУ ЯК СКЛADOVA ДЕРЖАВНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ.....	99
3.1. Пріоритетні напрямки венчурного інвестування та інноваційного розвитку в Україні.....	99
3.2. Світові тенденції розвитку прямих іноземних інвестицій та участь в них України.....	115
3.3. Інноваційна спроможність вищої освіти України.....	128
РОЗДІЛ 4. МІЖНАРОДНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО ТА СВІТОВИЙ ДОСВІД.....	146
4.1. Україна на світовому ринку товарів та послуг.....	146
4.2. Сучасні реалії та перспективи економічного співробітництва України і Китаю.....	179

4.3. Досвід розвинених країн у формуванні соціально-орієнтованої ринкової економіки.....	195
РОЗДІЛ 5. РЕГІОНАЛЬНИЙ І ГАЛУЗЕВИЙ РОЗВИТОК.....	212
5.1. Просторовий розвиток, просторова організація виробництва, гео економічний простір: етимологія понять.....	212
5.2. Сучасні тенденції розвитку агропромислового комплексу України.....	225
5.3. Дослідження сучасного стану інноваційного розвитку аграрного сектору економіки України.....	245
5.4. Концепція солідарно-регулятивної системи відносин держави і малого підприємництва.....	263

РОЗДІЛ 4. МІЖНАРОДНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО ТА СВІТОВИЙ ДОСВІД

Велігорський А.М., к.е.н., доцент

4.1. Україна на світовому ринку товарів та послуг

Сучасне світове співтовариство – це складне багаторівневе утворення. В даний час у світі мешкає понад 7 млрд чол., існує більш ніж 200 країн і територій з різним рівнем економічного розвитку, різною історією і культурою та соціально-політичним устроєм. Прогрес світового співтовариства відбувається під впливом певних факторів, найбільш важливими серед яких є ресурси, розвиток технологій та ринкових відносин. Удосконалення останніх з другої половини ХІХ ст. все в більшій мірі відбувається на міждержавному рівні, що призвело до формування світового господарства, інтернаціоналізації та глобалізації економічних процесів.

Сьогодні світогосподарські зв'язки стали одним із провідних факторів економічного зростання та підвищення ефективності національних економік. Жодна країна у сучасних умовах не може претендувати на повноцінний розвиток без активної участі у міжнародному поділі праці. Держави грають різну роль у функціонуванні світового господарства, але при цьому усі вони намагаються одержати вигоди від міжнародного співробітництва. Підвищення результативності їхньої участі в цьому процесі – одна з найважливіших складових реформ у країнах із перехідною економікою, до яких належить і Україна.

На жаль, на відміну від більшості сусідніх країн Східної Європи, які досить швидко здійснили реформування економіки на протязі 90-х рр., з цілого ряду причин нашій країні не вдалося побудувати ефективно функціонуюче ринкове господарство. Найбільш яскравим підтвердженням цього є той факт, що Україна до цього часу не поновила обсяги виробництва кінця 80-х – початку 90-х рр. За період незалежності країна пережила декілька економічних криз, так і не вийшла на траєкторію сталого економічного зростання. Дані Світового Банку свідчать, що за рівнем ВВП на душу населення Україна сьогодні не попадає в першу сотню країн світу. При цьому вона поступово втрачає навіть ті (відносно невисокі) показники, які були їй притаманні на початку так званих реформ. Наприклад, Польща за період 1990 – 2013 рр. збільшила ВВП на душу населення (за паритетом купівельної спроможності) з 5991 дол. до 23649 дол., тобто майже в 4 рази. В Україні за цей же період ВВП на душу населення підвищився тільки на 29 %, з 6798 до 8790 дол. [1].

Незавершеність реформування, високий рівень монополізації економіки та її олігархізація, значний фіскальний тиск (особливо на малий та середній бізнес), відсутність ефективної конкуренції та дієвої державної промислової політики суттєво заважають повноцінному функціонуванню ринкових важелів економічного розвитку. Як наслідок країна втрачає науковий, технологічний, інвестиційний та людський потенціал. Безумовно, що вище названі негативні

явища не могли відповідним чином не позначитись на результатах зовнішньоекономічної діяльності, оскільки остання є в значній мірі формою прояву економічних процесів у середині держави. Україна поступово сповзає в групу країн, що знаходяться на периферії світового господарства, яким призначена роль постачальників сировини, напівфабрикатів та дешевої робочої сили на світовий ринок. Країни цієї групи не в змозі самостійно визначати своє місце в міжнародному поділі праці. Напрямки міжнародної спеціалізації в більшості випадків їм нав'язані провідними розвинутими країнами та їх об'єднаннями, які забезпечують периферію інтелектуальними, технологічними та фінансовими ресурсами.

Сьогодні внаслідок революційних подій Україна отримала можливо останній шанс здійснити потрібні соціально-економічні реформи і відійти від деградаційної моделі розвитку, яка переважала на протязі останніх десятиліть. Безумовно, що ці реформи повинні модернізувати і зовнішньоекономічний сектор України та вивести її із задвірків Європи. Реалізація цих планів передбачає аналіз проблем, потенціалу та напрямків реформування такої важливої сфери зовнішньоекономічної діяльності країни як зовнішня торгівля.

Національну економіку, інтегровану у світове господарство, яка активно використовує різні форми світогосподарських зв'язків для підвищення ефективності виробництва, називають відкритою економікою. Основною рисою такої економіки є розумна доступність внутрішнього ринку для товарів, послуг, технологій, інформації з-за кордону, тобто активна участь країни у міжнародній торгівлі.

Міжнародна торгівля являє собою специфічну форму обміну продуктами праці між продавцями і покупцями різних країн. Вона займає особливе місце у системі світогосподарських зв'язків, оскільки є історично першою та традиційно найбільш розвиненою формою міжнародних економічних відносин. Протягом тривалого часу зовнішньоекономічна діяльність практично цілком обмежувалася угодами купівлі-продажу. У сучасних умовах, коли виникають і швидкими темпами розвиваються іноземне інвестування, міжнародна кооперація виробництва, процеси регіональної економічної інтеграції, міжнародна торгівля як і раніше зберігає винятково важливе місце, створюючи необхідні передумови для більш складних і зрілих форм зовнішньоекономічної діяльності.

Вплив міжнародної торгівлі на розвиток національної економіки виявляється у її функціях, серед яких виділяють:

- функцію доповнення відсутніх елементів національного виробництва. Це можуть бути ресурси, якими країна не володіє, чи складна, наукомістка продукція, яку вона поки не в змозі виробити, тощо;

- трансформаційну функцію, завдяки якій зовнішня торгівля здатна видозмінювати структуру ВВП, пристосовуючи її не тільки до внутрішніх, але й до міжнародних потреб;

- ефектотворюючу функцію. В цьому випадку зовнішня торгівля здатна максимізувати національний доход при зменшенні витрат на його виробництво;

- функцію економії від збільшення масштабів виробництва, яка дає можливість розгортати масове виробництво, зменшувати витрати на одиницю продукції і тим самим підвищувати її конкурентоздатність;

- функцію підвищення конкурентоздатності національної продукції.

Міжнародна торгівля стимулює національного товаровиробника через міжнародну конкуренцію на внутрішньому та зовнішньому ринках.

В умовах відкритої економіки експорт і імпорт товарів та послуг впливають на основні макроекономічні показники. Експортовані товари споживають іноземні громадяни, але експорт дає імпульс для розвитку національної економіки, стимулюючи зростання обсягів виробництва, доходів і зайнятості. Експорт діє як складова сукупних витрат поряд зі споживанням, інвестиціями і державними витратами, тобто збільшує сукупний попит. Оскільки більшому обсягу сукупних витрат відповідає більш високий обсяг виробництва, зростання експорту збільшує ВВП.

На імпорт, навпаки, треба витратити частину сукупних доходів, тим самим стимулюючи виробничу активність в інших державах. Отже, імпорт, збільшуючи кількість товарів на внутрішньому ринку, приводить до скорочення витрат на виробництво усередині країни.

Загальний висновок, який слідує із вищевказаного (до речі, він був сформульований ще меркантилістами і до цього часу є основним правилом зовнішньої торгівлі): для забезпечення зростання економіки необхідно заохочувати (збільшувати) експорт і стримувати імпорт, тобто мати активний торговий баланс. Якщо державі за рахунок експортної та імпортної політики вдається дотримуватись цього правила, її економіка успішно розвивається.

Україна має непогані передумови для участі в міжнародному обміні: вигідне географічне розташування, обумовлене її близькістю до світових, в тому числі європейських, ринків, а також до провідних постачальників сировини (зокрема, Росії); досить розвинута система транспортних комунікацій. Вона належить до числа країн з розвинутою індустріальною базою і достатньо добре забезпечена власними сировинними ресурсами. Країна має солідний трудовий, науковий і технічний потенціали. До останнього часу для України була характерною відносна політична стабільність, принаймні не було ні воєн, ні збройних конфліктів. Тобто були присутні фактори, сприятливі для розвитку міжнародного співробітництва.

Починаючи з 1991 р., зовнішню торговельну політику Україна здійснювала самостійно, як незалежна держава. На початкових етапах її реалізації країні довелося вирішувати значну кількість суттєвих проблем, які ускладнювали процес інтеграції до світового торговельного простору. Серед них: відсутність національної законодавчої бази, необхідної закордонної інфраструктури та власних спеціалістів, здатних розробляти і здійснювати торгову політику; різке погіршення умов торгівлі, особливо для імпортерів енергоносіїв, до яких належить Україна; надмірна економічна взаємозалежність від колишніх республік СРСР, особливо від Росії; низька конкурентоздатність продукції; труднощі з доступом на ринки розвинутих країн через значну кількість тарифних та нетарифних обмежень і

антидемпінгових заходів; невизначеність у напрямках розвитку інтеграційних процесів тощо.

Однією із закономірностей формування відкритої постсоціалістичної економіки є зовнішньоторговельна лібералізація. Значну увагу аналізу змісту та напрямкам цього процесу приділено в працях відомих західних [2,3,4] та вітчизняних дослідників [5,6]. Зовнішньоторговельна лібералізація грає стратегічно важливу роль в перехідний період, оскільки безпосередньо пов'язана з такими компонентами ринкової трансформації як вільне ціноутворення, демонополізація, конкуренція, створення сприятливого інвестиційного клімату.

До закономірностей процесу зовнішньоторговельної лібералізації, як показує досвід реформ в країнах з перехідною економікою, відносяться: ліквідація державної монополії зовнішньої торгівлі; зближення структури і рівнів внутрішніх цін зі світовими; скорочення нетарифних обмежень в зовнішній торгівлі і орієнтація на переважно економічні методи регулювання цієї сфери; зниження митних зборів; перехід до конвертованості національних валют; підтримка експорту і розширення ринків збуту вітчизняної продукції.

Що ж до термінів, темпів, послідовності і глибини зовнішньоторговельної лібералізації, то цей процес знаходиться під впливом різних історичних, соціально-економічних і політичних чинників, серед яких: тривалість соціалістичного періоду в тих або інших країнах і рівень ізольованості національної економіки від світового господарства; наявність власної державності і її інститутів; початковий рівень, структура і розміри економіки; зміни в умовах торгівлі; темпи ринкової трансформації в суміжних сферах економіки; інвестиційна і промислова політика; політична ситуація і ін.

В рамках вже проаналізованих в науковій літературі основних соціально-економічних моделей переходу до ринкової економіки можна вести мову про реалізацію в постсоціалістичних країнах щонайменше двох основних типів зовнішньоторговельної лібералізації: прискореного та здійснюваного обережно і непослідовно.

Типовими представниками країн, що реалізували перший варіант, є Угорщина, Естонія, Чехія, Словаччина, Польща, які завдяки достатньо швидким, послідовним та глибоким реформам вже через 10-15 років після їх старту стали членами Євросоюзу. Всі ці країни швидко демонтували монопольні канали державної зовнішньої торгівлі і ще на початку 90-х рр. скоротили до мінімуму міри адміністративного контролю, квоти і ліцензії. Позитивно вплинула на зовнішню торгівлю цих країн також відміна обмежень на валютному ринку і у сфері іноземного інвестування. Оскільки спочатку обмінний курс національної валюти в більшості країн був низьким, імпортні товари із-за високих цін практично не конкурували з товарами місцевого виробництва, що забезпечувало захист національного товаровиробника. Лібералізація зовнішньої торгівлі проводилася у поєднанні з радикальною лібералізацією цін, що на першому етапі запобігло спекулятивному перепродажу товарів у зв'язку з відмінністю внутрішніх і світових цін.

В значній мірі сприяло зовнішньоторговельній лібералізації в цих країнах членство або активна підготовка до участі в ГАТТ/СОТ. Так, наприклад, Угорщина відповідно до взятих зобов'язань в рамках Уругвайського раунду крім скорочення митних зборів істотно просунулася в демонтажі нетарифних обмежень. До 1997 р. в країні нетарифним регулюванням було охоплено тільки 5% імпортованої продукції [7].

Ще радикальніше здійснювала реформування зовнішньої торгівлі Естонія. У 1992 році більшість квот і ліцензій були замінені митними зборами, величина яких вже на початковому етапі переходу до ринку була значно нижче, ніж у інших держав регіону. Так, в 1993 р. середньозважена тарифна ставка складала всього 1,4%, причому мита стягувалися з дуже обмеженого кола товарів, а в 1997 р. були взагалі скасовані. При цьому Естонія була однією з небагатьох країн світу, які застосовували режим вільної торгівлі сільськогосподарською продукцією [8]. Такий ліберальний режим зберігався до 2000 р., коли Естонії, як і іншим країнам-кандидатам на вступ в ЄС, довелося гармонізувати свої митну політику відповідно до вимог цього союзу.

Важливу роль в лібералізації зовнішньої торгівлі країн даної групи відіграли також регіональні преференційні угоди, які були укладені в 1991-1996 рр. Перш за все це відноситься до угод про асоціацію з ЄС, які були підписані ще у 1991 р. і передбачали поступове створення зони вільної торгівлі промисловими товарами, лібералізацію інвестиційної політики і обміну послугами, а також скорочення бар'єрів у торгівлі сільськогосподарською продукцією. Відповідно до цих угод кандидати на вступ вже тоді отримали тарифні поступки при експорті товарів у країни Євросоюзу. Одночасно поступово відмінялись обмеження на товари та послуги, які надходили в ці країни з країн Європейського Союзу. До 1999 р. практично на всі промислові товари, які імпортувались з ЄС, були скасовані мита за виключенням імпорту автомобілів, обмеження на які були ліквідовані в 2002 р.

Зрозуміло, що спочатку збільшення експорту цих країн відбувалось за рахунок традиційної продукції середньої складності і невисокої конкурентоспроможності. Надалі для підвищення конкурентоспроможності і розширення асортименту експорту, в тому числі технічно складних товарів, в цих країнах були розроблені національні програми стимулювання експортної діяльності, які передбачали податкові і митні пільги, кредитування експорту, страхування експортних ризиків, надання за рахунок держави консультацій і інформаційного забезпечення.

Важливу роль в розширенні експорту відіграло активне залучення прямих іноземних інвестицій в експортоорієнтовані виробництва. За допомогою іноземного капіталу було організовано виробництво автомобілів та запчастин до них, комп'ютерів і мобільних телефонів, складної побутової техніки і побутової хімії. Значний вклад в збільшення експорту і підвищення його якості в цих країнах внесли вільні економічні зони.

Серед основних здобутків швидкої лібералізації слід назвати перш за все високі темпи зростання експорту та імпорту. За винятком початку 90-х рр., коли відбулося деяке скорочення зовнішньоторговельного обороту під впливом

розпаду РЕВ і трансформаційної рецесії, а також наслідків світових криз 1998 та 2008 рр., оборот зовнішньої торгівлі динамічно зростав. За даними ЄЕК та СОТ, у 2013 р. у порівнянні з 1992 р. Угорщина збільшила свій експорт більше ніж у 10, Чехія та Словаччина більше ніж у 13, Польща майже в 14, а Естонія – більше ніж у 40 раз. При цьому світовий експорт за цей же період збільшився тільки вп'ятеро [9]. Для імпорту цих країн також були характерні високі темпи зростання. Результатом вказаної динаміки, яка значно випереджала середні світові показники протягом всього перехідного періоду, було збільшення частки цих країн у світовій торгівлі. Зрозуміло, що зростання експорту і імпорту були наслідком перш за все значних змін в зовнішньоторговельних режимах (зниження митних зборів і скорочення нетарифних обмежень; політика підтримки експорту вітчизняної продукції), а також регіонального інтеграційного співробітництва.

На протязі перехідного періоду відбулися також помітні зрушення в географії зовнішньоторговельних потоків. Вже в першій половині 90-х років ці країни кардинально переорієнтувала свої зовнішньоекономічні зв'язки на розвинені країни (перш за все Західну Європу), а надалі ця тенденція ще більш посилилася. Зміна географічних напрямів експорту і імпорту була обумовлена, перш за все, змістом економічних реформ. Прагнення вирішити проблему економічного відставання змушувало розширювати торгівлю з більш розвинутими партнерами, які розглядалися як постачальники якіснішої продукції, нових технологій і вільно конвертованої валюти. З іншого боку, ринки розвинених країн, пред'являючи вищі вимоги до товарів, сприяли підвищенню конкурентоспроможності національного виробництва.

Найбільш примітним результатом стратегії швидкої і послідовної лібералізації були позитивні зрушення в товарній структурі зовнішньої торгівлі. Завдяки надходженню іноземних інвестицій і включенню ряду національних фірм в глобальні виробничі процеси ТНК, були здійснені структурні зміни і модернізація виробництва, унаслідок чого економіка отримала нові порівняльні переваги і відбулося збільшення експорту більш складних у технологічному вимірі виробів. Одночасно в імпорті підвищилася частка інвестиційних товарів і скоротилася питома вага продукції сільського господарства і добувних галузей.

В Польщі, наприклад, спочатку під впливом розриву традиційних коопераційних зв'язків відбулося зменшення експорту продукції обробної промисловості, особливо машин, устаткування, транспортних засобів, офісного і телекомунікаційного устаткування, які до цього в основному продавалися на ринках соціалістичних країн. Після подолання критичної фази трансформаційного періоду (Польщі для цього було потрібно 2-3 роки) в структурі зовнішньої торгівлі почала збільшуватися частка обробної промисловості, у тому числі і високотехнологічній продукції. Значну роль в процесі перебудови структури національного виробництва і відповідно товарної структури зовнішньої торгівлі відіграла активна державна інвестиційна, зональна, промислова і експортна політика. В результаті в 2013р. у порівнянні з 1991 р. питома вага продукції оброблювальної

промисловості в експорті країни збільшилась з 55,1% до 76,7%, в тому числі продукції машинобудування з 18,8% до 37,5%, офісного і телекомунікаційного обладнання з 0,7% до майже 7%.

Найбільш високими темпами в Польщі зростає експорт продукції автомобілебудування (зростання обсягів з 1991 р. по 2013 р. з 142 млн дол. до 24,7 млрд дол, тобто в 174 рази); офісного і телекомунікаційного обладнання (з 119 млн дол. до 13,6 млрд, тобто майже у 115 раз за вказаний період). Одночасно в експорті Польщі скоротилася питома вага продукції металургії (з 7,2% до 2,5%), добувної та паливної промисловості (з 21% до 9%), продукції сільського господарства (майже в півтора рази) [10].

Близькі по змісту позитивні процеси в товарній структурі зовнішньої торгівлі відбувалися і в решті країн цієї групи. У Словаччині кардинальні зміни розпочалися наприкінці 90-х рр. і були, головним чином, обумовлені серйозними кроками уряду у напрямі заохочення припливу іноземного капіталу. Зокрема була розроблена Стратегія підтримки прямого іноземного інвестування, яка підсилила інвестиційні стимули, розповсюдила приватизацію на енергетику і фінансовий сектор, дала поштовх створенню промислових парків. В результаті залучення іноземних інвестицій, перш за все в експортноорієнтовані галузі, в 2013 р. в порівнянні з 1995 р. експорт продукції оброблювальної промисловості збільшився майже в 11 раз. Найдинамічніше зростає експорт продукції машинобудування в цілому (у 30 раз, з 1,6 млрд дол. до 48,9 млрд дол за вказаний період при збільшенні питомої ваги з 18,6% до 56,8%) та зокрема продукції автомобілебудування (в 65 раз, збільшення частки в сукупному експорті країни з 3,5% до 26%) [10].

Сьогодні Словаччина перетворилась на один з провідних європейських центрів виробництва і експорту автомобілів. За даними ОІСА (Міжнародна організація автовиробників) у країні з населенням біля 5 млн чол. випускається близько 1 млн автомобілів, основна частина яких експортується [11].

Україна належить до типових представників держав другого варіанту лібералізації зовнішньої торгівлі – непослідовного і повільного. Нерішучість, а також небажання проводити ефективні ринкові реформи, нерозвиненість в якісному відношенні ринкової інфраструктури стримували пристосування національних виробників до умов міжнародної конкуренції. На протязі тривалого часу в країні широко застосовувалися різні адміністративні обмеження експортно-імпортних операцій – ліцензування, квотування, індикативні ціни, спеціальний режим експорту, узгодження зовнішньоторговельних контрактів тощо. Основною причиною цих обмежень було відставання реформи ціноутворення і різниця між внутрішніми і світовими цінами, яка повною мірою не подолана і до теперішнього часу. Така політика була направлена на забезпечення прямого і непрямого захисту підприємств промисловості, а також зменшення для них адаптаційних труднощів за допомогою штучного обмеження зростання цін на енергоносії і сировину на внутрішньому ринку. Проте вона гальмувала підвищення конкурентоспроможності національного виробництва, а довільна видача експортних і імпортних ліцензій створила можливості для корупції.

У міру поглиблення в країні трансформаційної кризи виробництво стихійно ставало все більш експортноорієнтованим, оскільки із-за обмеженості внутрішнього попиту продукція виштовхувалася на зовнішні ринки. В цьому ж напрямку діяв занижений курс національної валюти. Державна політика лібералізації експорту фактично почала здійснюватися в 1995-96 рр., коли стало ясно, що жорстке експортне регулювання стримує антикризовий потенціал цієї форми зовнішньоекономічної діяльності. Список експортних товарів, які підпадали під квотування і ліцензування, істотно скоротився. Одночасно була ліквідована система державних замовлень, через які здійснювалося активне втручання держави в експортні операції. Згодом, правда, періодично відбувалися спроби використовувати нові більш завуальовані форми державного експортного регулювання (індикативні ціни на деякі види експортної продукції, режим реєстрації експортних контрактів, вивізні мита на експорт ряду товарів і т. п.).

Що стосується імпорту, то спочатку він регулювався слабо, а рівень імпортних мит був низьким. Ввізні мита були введені тільки в 1993 р., їх ставка була на рівні від 0 до 10%, а для країн з режимом найбільшого сприяння – від 2 до 5%. Це пояснювалося необхідністю наповнення ринку продовольством і споживчими товарами, а також потребою стримувати інфляційні процеси. Ситуація почала змінюватися в середині 90-х рр., коли у наслідок посилення конкуренції з боку іноземних товарів виникли проблеми із збутом вітчизняній продукції. В цей час під гаслом захисту національного товаровиробника активізувалися заходи тарифного і нетарифного протекціонізму. Вони призвели до зростання ввізних мит і засобів нетарифного регулювання. У 1997 р. був прийнятий Закон “Про державне регулювання імпорту сільськогосподарської продукції”, відповідно до якого посилювалося тарифне регулювання цієї сфери (середні ставки мит – 30-50%), вводилися сезонні мита на імпорт і квотування в розмірі до 10% від вітчизняного виробництва відповідної продукції. У 1999 р. були прийняті, правда з великим запізненням, закони, які регулювали питання захисту національного ринку від демпінгового та субсидованого імпорту.

Проте політика посилення протекціонізму виявилася в цілому малоефективною. Вона була в значній мірі нейтралізована «гінізацією» імпорту і масовим ухиленням від сплати митних зборів. Крім того, протекціонізм був направлений на обмеження зовнішньої конкуренції, а не на створення умов для стимулювання імпорту інвестиційних товарів і підвищення конкурентоспроможності національних виробників.

В другій половині 90-х рр. активізувалися переговори щодо вступу України до СОТ. Тому влада вимушена була шукати компроміс між протекціонізмом і прагненням інтегруватися в діючі міжнародні системи регулювання торгівлі, які передбачали скорочення захисту внутрішніх ринків.

Перше засідання Робочої групи по приєднанню України до ГАТТ/СОТ відбулося в лютому 1995 р. У 1997 році почався процес двосторонніх переговорів, в якому взяли участь 52 держави. За час переговорів було проведено 17 офіційних засідань Робочої групи, в результаті яких зі всіма

зацікавленими сторонами були підписані двосторонні протоколи. Переговорний процес продовжувався більше 10 років, а в цілому приєднання зайняло майже 15 років. За цей час було прийнято близько 60 законів, регулюючих митну політику, захист прав інтелектуальної власності, банківську і страхову діяльність, а також різні аспекти оподаткування. Переговорний процес супроводжувався внутрішніми реформами і адаптацією національної економіки до майбутніх змін зовнішньоекономічного середовища. Нарешті 16 травня 2008 року Україна, завершивши процес приєднання, стала 152-м офіційним членом СОТ, що, можливо, було найбільшим інституційним досягненням у сфері формування зовнішньоторгівельної політики.

В процесі вступу до СОТ, починаючи ще з 2005 р., ставки мит були приведені до рівня, встановленого в Переліку тарифів для України, який став складовою частиною національного законодавства. Країна приєдналася до ряду секторальних "нульових" домовленостей про зниження ставок тарифів на сталь, іграшки, деревину, кольорові метали, фармацевтичні препарати, папір, сільськогосподарську техніку, меблі, інформаційні технології, наукове, медичне устаткування, будівельну техніку, дистильовані спирти, цивільну авіатехніку.

З метою ефективного захисту національного ринку Україна домовилась про перехідні періоди, які давали можливість поступової адаптації ряду секторів вітчизняної економіки до діяльності в умовах конкуренції з іншими державами-членами СОТ. Наприклад, по цивільній авіатехніці був встановлений період до 2010 р., по ряду транспортних засобів, морепродуктів, деяких продуктів харчування – до 2013 р. включно. З моменту приєднання Україна погодилась не застосовувати кількісні обмеження на імпорт, а також ліцензування крім випадків, які дозволені відповідною Угодою СОТ.

Україна також взяла на себе зобов'язання по забезпеченню національного режиму доступу на ринок в 11 основних секторах послуг. Вказані зобов'язання розповсюджувались: на професійні послуги; послуги зв'язку; будівництво; послуги дистриб'юторів; у сфері освіти і з охорони довкілля; фінансові послуги (банківські і страхування); послуги у сфері охорони здоров'я і в соціальній сфері; послуги, пов'язані з туризмом, організацією відпочинку, культурних і спортивних заходів; транспортні послуги. Стосовно них повинен забезпечуватися вільний доступ на ринок за винятком тих випадків, коли в зобов'язаннях Україною були відмічені певні умови, обмеження або вимоги щодо доступу в конкретному секторі (підсекторі) [12,13].

В цілому середньоарифметична ставка зв'язаного тарифу після закінчення перехідного періоду складала 4,85% для промислових товарів і 11,16% для сільськогосподарських продуктів. Істотна зміна імпортних мит відбулася тільки для деяких груп товарів, серед яких кольорова металургія, деревообробна і паперова промисловість, деякі галузі машинобудування (переважно транспортного). По сільськогосподарських товарах зниження тарифного захисту відбулося за рахунок значного зменшення тарифних максимумів. Найбільш високі ставки встановлені по цукру (50%) і соняшниковій олії (30%) [12]. В порівнянні з іншими країнами, що нещодавно приєдналися до СОТ,

зміни в тарифному захисті внутрішнього ринку України експерти оцінюють як помірні.

Розглядаючи позитивні аспекти приєднання України до СОТ в стратегічному плані, слід, перш за все, підкреслити, що ця організація є інституційною і правовою основою міжнародних торгових відносин для переважної більшості держав. Членство в СОТ є підтвердженням відповідності економіки країни міжнародним стандартам ведення бізнесу, її готовності підтримувати загальноприйняті ділові відносини з партнерами. Такі принципи як недискримінація, транспарентність, передбаченість і рівноправна торгівля ведуть до підвищення якості управління як державними, так і приватними підприємствами. Членство у СОТ дає можливість бути активним суб'єктом формування міжнародного торгового режиму з урахуванням своїх національних інтересів. Важливим є також підвищення іміджу країни за кордоном, що полегшило ведення переговорів з Європейським Союзом, іншими міжурядовими організаціями, а також окремими країнами.

Після вступу до СОТ у червні 2010 року було підписано Угоду про зону вільної торгівлі між Україною і Європейською асоціацією вільної торгівлі (ЄАВТ). Угода є всеосяжною, включаючи торгівлю товарами, послугами, інвестиції, умови конкуренції і захист прав інтелектуальної власності. Продовжуються також переговори про формування зон вільної торгівлі з Канадою, Туреччиною, Сінгапуром, Сербією, Ізраїлем, Мексикою, Алжіром, країнами Перської Затоки.

24 вересня 2010 року Україна підписала протокол про приєднання до Енергетичної співдружності ЄС, а з 1 лютого 2011 року стала членом цієї організації. Як сторона Договору про енергетичну співдружність країна стає повноправним учасником внутрішнього ринку електроенергії і газу Євросоюзу, що сприяє розширенню доступу українських експортерів до енергетичних ринків країн Європи, дає можливість прямого виходу на кінцевих споживачів. Енергетичний сектор після того, як Україна завершить імплементацію енергетичного законодавства ЄС, буде функціонувати в рамках загальної регуляторної бази об'єднаної Європи. Договором також передбачається можливість взаємодопомоги між країнами співдружності на випадок зриву постачань країнами-постачальниками.

Для України Енергетична співдружність – своєрідна енергетична СОТ. Участь в цій міжнародній організації є хорошим стимулом для активізації реформ енергетичної сфери. Вона створює юридичні і економічні передумови для ліквідації монополізму в енергетиці, залучення інвестицій в інфраструктуру транспортування і зберігання газу, розширення його видобування, а також пошуку альтернативних варіантів транспортування і генерації. Якби Україна не була учасником Енергетичної співдружності, їй, наприклад, значно складніше було б підписувати контракти із Shell, Chevron і Exxon/Mobil по видобуванню сланцевого газу та розробці шельфу Чорного моря. Беручи участь у Співдружності, країна отримує шанс нарешті сформулювати послідовну і прозору політику в цьому секторі економіки. До останнього часу енергетична політика замість розвитку галузі зводилася в основному до встановлення ціни

на газ і пошуку коштів для його оплати. Членство в Енергетичній співдружності важливе для України і для зміцнення своїх позицій в газових суперечностях з Росією, що знайшло своє підтвердження на протязі 2014 р. при організації реверсу газу з країн ЄС.

На тактичному рівні, приєднуючись до СОТ, Україна прагнула в першу чергу активізувати свої торгові зв'язки і отримати додаткові можливості для залучення інвестицій. Аналіз показує, що ряд переваг, які прогнозувалися експертами, вже мають місце. Серед них:

- отримання режиму найбільшого сприяння на торговому просторі, який охоплює близько 98% світової торгівлі, зменшення тарифних і нетарифних обмежень для доступу на ринки країн-учасниць СОТ, розширення географії збуту продукції українських експортерів;

- гармонізація національного зовнішньоторговельного законодавства відповідно до правових норм СОТ. В результаті були лібералізовані і стали прозорішими імпортерний і експортерний режими. Відміна, наприклад, кількісних обмежень на експорт зернових, соняшникової олії і насіння соняшнику дозволила експортерам істотно наростити обсяги вивозу даної продукції;

- лібералізація імпортерного митного режиму полегшила доступ товарів з країн-членів СОТ на український внутрішній ринок. В результаті підприємства отримали доступ до дешевшої сировини, комплектуючих та обладнання, а домогосподарства – можливість придбання якісніших товарів та послуг. Посилення відкритості примушує українських виробників конкурувати з імпортерною продукцією і удосконалювати технологію виробництва;

- хоча впровадження правил СОТ у сфері стандартизації, перш за все, відноситься до продукції, що експортується, але міжнародні вимоги до якості і безпеки об'єктивно розповсюджуються і на продукцію, що поставляється на внутрішній ринок. Стандартизація і сертифікація є передумовою для підвищення конкурентоспроможності продукції як для зовнішніх, так і для внутрішніх ринків;

- після приєднання до СОТ проти українських компаній стало складніше проводити антидемпінгові розслідування. В результаті в даний час їх кількість зменшилася. Україна також отримала можливість захисту інтересів вітчизняних виробників у рамках механізму врегулювання торгових суперечок у СОТ.

Приєднання до СОТ дало можливість відкрити новий етап у взаєминах з ЄС. Вже у вересні 2008 року була досягнута домовленість про підготовку Угоди про асоціацію між Україною і Європейським Союзом, включаючи створення зони вільної торгівлі. Угода про асоціацію з ЄС готувалася впродовж 4-х років і була парафрована весною 2012 р. В кінці листопада 2013 р., після більш ніж річного обговорення, повинне було відбутися її підписання на саміті ЄС у Вільнюсі. Але через значний економічний та політичний тиск з боку Росії та ряд внутрішніх, перш за все політичних, причин підписання Угоди було зірвано. Останнє призвело до масових протестів населення та драматичних революційних подій зими 2013-14 рр., які внесли значні зміни в політичну систему країни.

В 2014 р. вже новою українською владою Угода про асоціацію була підписана (в березні – політична частина Угоди і в червні – економічна). В даний час триває її ратифікація після чого Угода вступить у дію в повному обсязі. Але вже з листопада 2014 р. вступило в силу тимчасове застосування всіх розділів Угоди (про безпеку, юстицію, гармонізацію стандартів, боротьбу проти корупції та ін.) крім IV розділу, який стосується зони вільної торгівлі. Українська влада отримала можливість використовувати більшість розділів Угоди як дорожню карту реформ. Впровадження ЗВТ тимчасово відкладено до 1 січня 2016 р. При цьому ЄС ще з другої половини 2014 р. в односторонньому порядку запровадив режим преференцій для України, який буде діяти до 31 грудня 2015 р., залишивши для української сторони старі імпорتنі правила по відношенню до товарів з Євросоюзу.

В рамках ЗВТ передбачається взаємна лібералізація торгівлі промисловими і сільськогосподарськими товарами, що приведе до зниження фактичних і адміністративних витрат бізнесу. Відміна або істотне зменшення імпорتنих мит зачіпає більш ніж 95% тарифних позицій. Стосовно тих товарів, по яких сторони не домовилися про повну лібералізацію, намічено зменшення мит відповідно до певного графіка. По деяких сільськогосподарських товарах також не передбачається повної відміни мит, замість цього встановлюються безмитні тарифні квоти. В Угоді зафіксовано, що сторони не використовуватимуть експортні субсидії або заходи, які мають еквівалентний вплив на сільськогосподарську продукцію. ЄС і Україна активізують співпрацю у сфері стандартів і технічного регулювання, санітарних і фітосанітарних мір, державних закупівель, захисту інтелектуальної власності і конкурентної політики.

Імплементация Угоди про асоціацію з ЄС відкриває нові можливості для українського експорту, оскільки передбачає зниження тарифних і, що саме головне, нетарифних бар'єрів для виходу на ринок Європейського Союзу, який на сьогоднішній день є найбільшим регіональним ринком. Одночасно українські споживачі будуть мати можливість купувати дешевші та більш якісні товари та послуги, які походять з країн ЄС. Завдяки поступовій гармонізації українських технічних регламентів і стандартів з відповідними нормативними актами Європейського Союзу стають кращими умови доступу на ринки третіх країн, з якими ЄС вже має або готує угоди про вільну торгівлю. У перспективі Угода з ЄС буде сприяти підвищенню конкурентоспроможності вітчизняних товарів і, відповідно, позицій країни на світових ринках. В свою чергу зі зростанням конкурентоспроможності посиляться позиції українських товаровиробників на внутрішньому ринку.

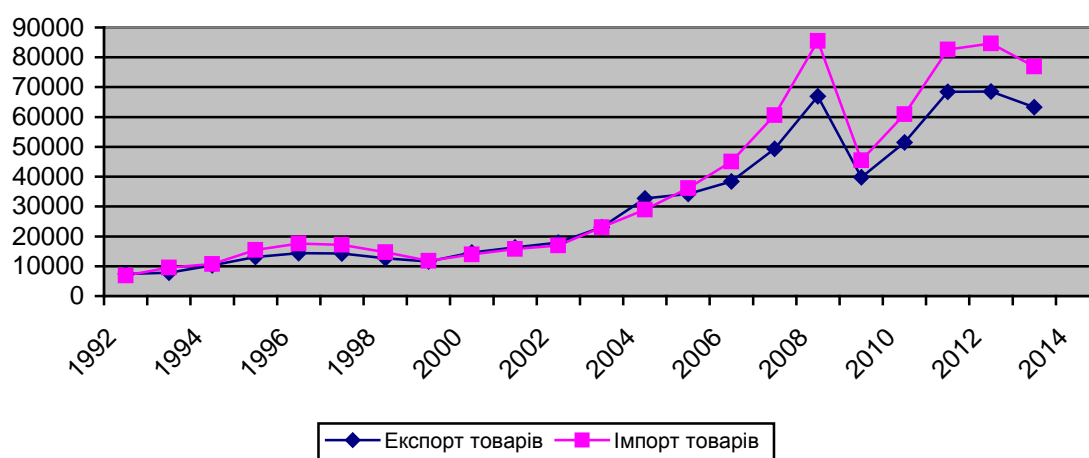
Окрім створення зони вільної торгівлі Угода передбачає також політичну асоціацію, що слугуватиме стратегічним орієнтиром системних соціально-економічних реформ в Україні. Серед основних завдань політичної частини Угоди: дотримання міжнародних норм здійснення правосуддя; впровадження нових стандартів забезпечення дотримання прав і свобод людини; проведення інституційних і структурних реформ; адаптація законодавства України до законодавства ЄС і гармонізація нормативно правової бази; підвищення

стандартів у сфері охорони праці; забезпечення високого рівня захисту прав споживачів; створення умов для розвитку соціального діалогу і соціального захисту.

Підсумовуючи вищесказане про доволі суперечливий рух України на шляху лібералізації зовнішньої торгівлі, слід зауважити, що на початку 2015 р. країна фактично перебуває в ситуації, яка була характерна для найбільш успішних постсоціалістичних країн Східної Європи на середину 90-х рр., тобто часовий лаг відставання дорівнює десь 20 рокам.

Загальні результати зовнішньоторгівельної діяльності України складно оцінити однозначно. Статистичні дані свідчать, що обсяги експорту та імпорту зростали досить динамічно (рис.1), хоча вони були меншими, ніж у найбільш успішних країнах Східної Європи, які обрали шлях швидкої лібералізації.

Рис. 1. Динаміка експорту та імпорту товарів у 1992-2013 рр. (млн дол.)

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України за відповідні роки – www.ukrstat.gov.ua

За період з 1992 р. по 2013 р. експорт товарів збільшився у 8,5 раз (із 7,4 млрд дол. до 63,3 млрд дол. відповідно). Імпорт виріс із 6,9 млрд дол. до майже 77 млрд дол., тобто більше ніж в 11 раз. Найбільш висока динаміка як експорту, так і імпорту спостерігалась з 2005-06 рр., коли Україна розпочала гармонізувати свою митну політику відповідно до вимог СОТ. Але зростання показників динаміки зовнішньої торгівлі не було стійким, піднесення чередувалися з досить значними спадами, що свідчить про недостатню диверсифікацію експорту та невисоку конкурентоспроможність продукції, яку країна пропонує світовому ринку.

Основними чинниками, які визначили тенденції в цій сфері (крім лібералізації зовнішньоторгівельної політики) були дві світові кризи (1998 р. та 2008-09 рр.) та їхні наслідки. Кризи призвели до погіршення умов зовнішньої торгівлі України, падіння курсу гривни, зниження сукупного попиту і одночасно давали поштовх для його переорієнтації з імпортих товарів на продукти національного виробництва. Кризи в банківській сфері скорочували

доступ до кредитних ресурсів і, відповідно, обмежували інвестиційні можливості. Крім світової економічної кон'юнктури в останні роки на обсяги експорту та імпорту суттєво впливало погіршення відносин з Росією.

Слід зазначити, що, не дивлячись на значне падіння експорту в 2009 р. (на 37,4 % по товарах і послугах в доларовому еквіваленті до попереднього року), у 2012 р. експорт товарів був найбільшим за всі роки після розпаду СРСР – 68,8 млрд дол. Україна впритул наблизилася до 50-ти провідних світових експортерів і в 2012 р. знаходилася на 51 місці за обсягом товарного експорту [14]. Проте вже з 2013 р. обсяг експорту почав скорочуватись і ця тенденція продовжилася у 2014 р. За даними Державної служби статистики за 11 місяців 2014 р. експорт товарів становив 50113,6 млн дол., а імпорт – 49820,4 млн дол. У порівнянні із січнем-листопадом 2013 р. експорт скоротився на 11,3%, а імпорт – на 27,6%. Найбільш істотним внеском в це падіння був економічний тиск з боку Росії. Тільки за останній рік експорт залізничних локомотивів знизився на 65%, цукру і кондитерських виробів – майже наполовину, органічних хімічних сполук – на 33%, алкогольних напоїв – на 28% [15]. Майже у повному обсязі всі ці товари поставлялися на російський ринок або ринок інших країн СНД.

Однією із значних проблем динаміки зовнішньої торгівлі України є відставання темпів зростання експорту від імпорту. Як наслідок, на протязі значної частини трансформаційного періоду імпорт випереджав експорт. В результаті спостерігався процес наростання негативного сальдо як торгового, так і платіжного (по поточних операціях) балансів (таблиця 1).

Таблиця 1

Стан платіжного балансу України в 1995-2013 рр. (млн дол.)

	1995	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
Рахунок поточних операцій	-1152	-1335	-1296	1658	1481	1402	3173	2891	6909
Баланс товарів та послуг	-1190	-1536	-1207	1821	1575	613	1857	1288	4978
Баланс товарів	-2702	-4205	-2584	244	779	198	710	518	3741
Експорт товарів	14244	15418	13699	13189	15722	17091	18669	23739	33432
Імпорт товарів	-16946	-19623	-16283	-12945	-14943	-16893	-17959	-23221	-29691
Баланс послуг	1512	2669	1377	1577	796	415	1147	770	1237
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Рахунок поточних операцій	2 531	-1 617	-5 272	-12763	-1732	-3018	-10245	-14761	-16478
Баланс товарів та послуг	671	-3 068	-8 152	-14350	-1 953	-3 984	-10 157	-14 772	-15594
Баланс товарів	-1 135	-5 194	-10572	-16091	-4 307	-8 388	-16 252	-20492	-19977
Експорт товарів	35 024	38 949	49840	67717	40394	52191	69 418	69 812	64997
Імпорт товарів	-36159	-44143	-60412	-83808	-44701	-60579	-85670	-90304	84974
Баланс послуг	1 806	2 126	2 420	1 741	2 354	4 404	6 095	5 720	4383

Джерело: складено за даними Національного банку України - www.bank.gov.ua

Негативне сальдо торгового і платіжного балансів було обумовлене не стільки лібералізацією імпорту після вступу до СОТ, скільки погіршенням

умов торгівлі із-за зростання цін на енергоносії, відставанням у формуванні диверсифікованого і конкурентного експортного сектора, активними запозиченнями капіталів з розвинутих країн, торгівельними війнами з боку Росії, а також значними державними закупками товарів та послуг за кордоном. Періодичне падіння курсу гривні та корегування зовнішньоекономічної політики давало можливість дещо скоротити дефіцит, але в більшості випадків він знову через деякий час збільшувався, а країна продовжувала жити в борг.

Проблеми платіжного балансу перш за все пов'язані з проблемами балансу товарів. Дані, наведені в таблиці 1, свідчать про практично повну синхронність від'ємного сальдо цих балансів. Краща ситуація з балансом послуг, який завжди був позитивним (в тому числі і з країнами ЄС), за рахунок чого вдавалося дещо зменшувати дисбаланс торгівлі товарами. Але і тут позитивне сальдо зростає повільно, а обсяги експорту послуг досить нестабільні, хоча після вступу до СОТ Україна має один з найбільш ліберальних і відкритих торгових режимів у секторі послуг. Так в 2013 р. профіцит торгівлі послугами знизився до 4,38 млрд дол. порівняно з 5,72 млрд у 2012 р. Проблема в тому, що структура послуг, які пропонує Україна, залишаються традиційними. Насамперед це транспортні послуги, питома вага яких в експорті перевищує 50% (в тому числі послуги трубопровідним транспортом – біля 40%). В останні роки набирає обертів торгівля комп'ютерними та інформаційними послугами. Зростає також експорт ділових, професійних, фінансових, страхових і технічних послуг. В імпорті спостерігається збільшення витрат українців на подорожі за кордон [16].

В результаті лібералізації і підвищення динаміки зовнішньої торгівлі істотно підвищився рівень відкритості економіки України (таблиця 2). Сьогодні вона за цим показником не поступається Польщі, хоча суттєво відстає від більш інтегрованих у світове господарство Чехії, Словаччини та Угорщини.

Таблиця 2

Рівень відкритості економіки України та деяких країн Східної Європи
(експорт товарів і послуг у % до ВВП)

	1993	2003	2013
Україна	25,9	52,9	46,6
Польща	22,9	21,0	46,8
Угорщина	26,4	60,8	103,8
Чехія	55,8	66,2	92,3
Словаччина	56,7	78,0	102,3

Джерело: розраховано за даними: WTO. International Trade Statistics. 2004. pp.180; WTO. International Trade Statistics. 2005. pp.197-198, 205-206; WTO. Trade Profiles; www.worldbank.org/data/onlinebases/onlinebases.html

За трансформаційний період значно збільшилися обсяг експорту та імпорту на душу населення. В 1992 році ці показники відповідно дорівнювали – 142,4 дол. та 132,4 дол. В 2013 р. Україна на душу населення експортувала товарів на 1393,9 дол., а імпортувала – на 1694,8 дол. Проте за цими

показниками країна досить серйозно відстає від країн Східної Європи і навіть Росії та Білорусі (таблиця 3).

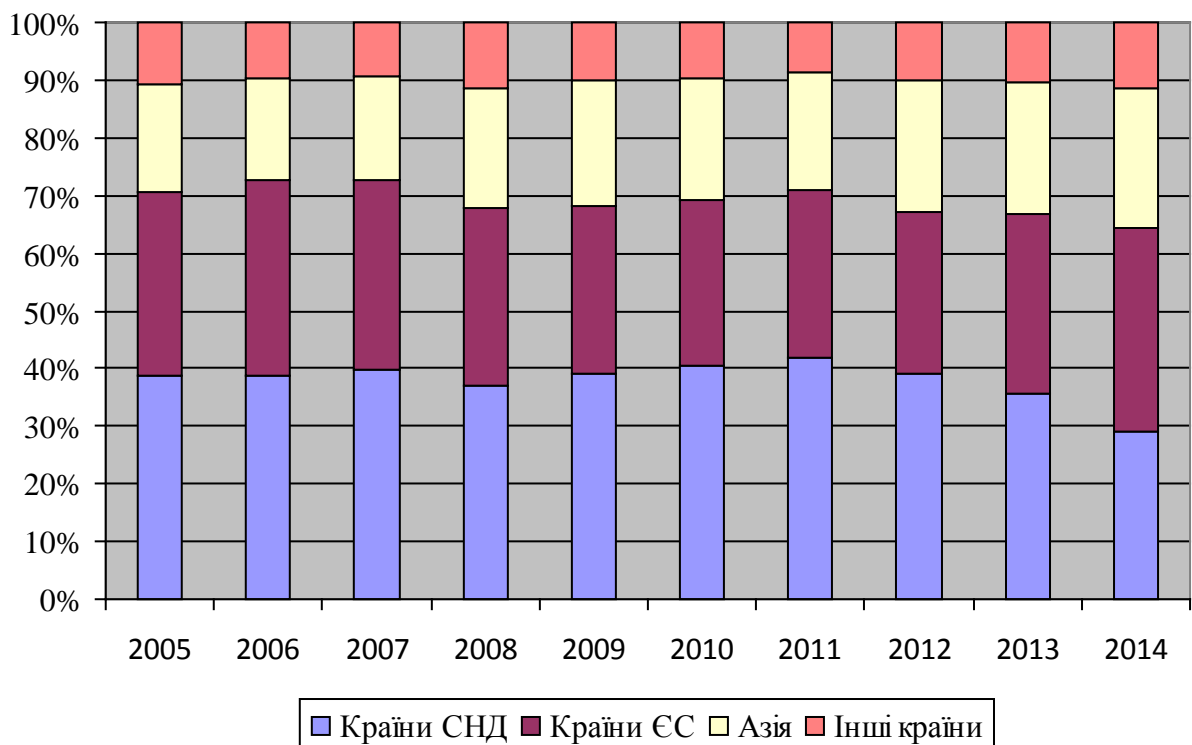
Таблиця 3

Зовнішньоторговельний оборот на душу населення (дол.)

	2001-2003	2011-2013
Україна	978	4119
Польща	3296	12245
Угорщина	8768	23720
Чехія	9480	28921
Словаччина	5090	32017
Естонія	8748	32592
Білорусь	2028	10143
Росія	1498	7211

Джерело: складено за: WTO. Trade Policy Reviews. Trade Profiles. - www.wto.org/english/tratop_e/tpr_e/tp_rep_e.htm

Основними торговими партнерами України залишаються країни СНД і Європейського Союзу (рис. 2). При цьому доля країн СНД скорочувалася, починаючи з другої половини 90-х рр. (з 58,8% в 1996 р. до 39,6% в 2007 р.). В останній час вона стабілізувалася на рівні 38-39%. Питома вага країн ЄС, навпаки, поступово зростала (з 23,4% в 1996 р. до 32,9% в 2007 р.).

Рис. 2. Географічна структура зовнішньоторгового обороту України (товари, 2005-2014 рр.)

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України за відповідні роки – www.ukrstat.gov.ua

Після приєднання до СОТ істотних змін в географії зовнішньої торгівлі не відбулося. Спостерігалась деяка диверсифікація географічних напрямів на користь країн Азії і Африки, з якими Україна має позитивне сальдо в торгівлі товарами і послугами.

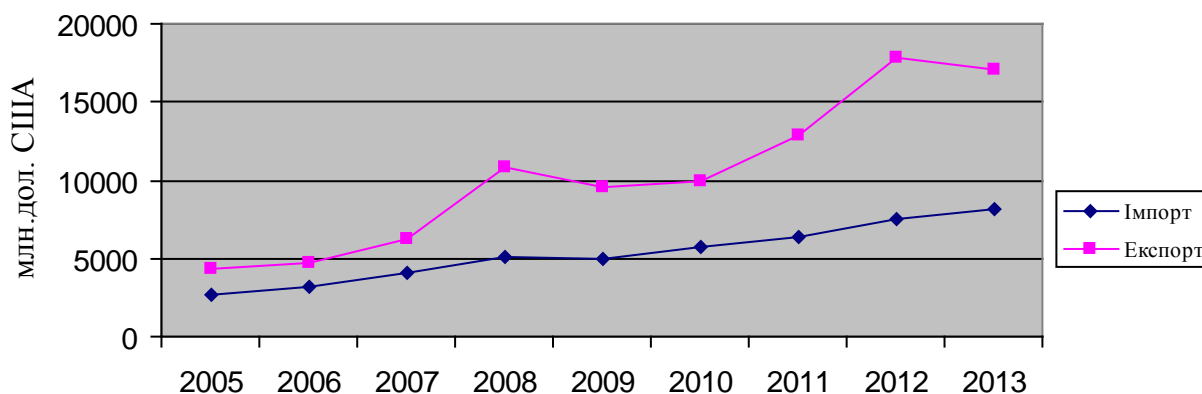
В 2013 р. під впливом торгівельних війн з боку Росії питома вага Російської Федерації в експорті України скоротилася до 23,8% (з 25,6% у 2012 р.). Відповідно спостерігалось зменшення в експорті і частки країн СНД – з 36,8% до 34,9%. В імпорті частка країн СНД в 2013 р. теж почала скорочуватись – до 36,3% з 39,3% у попередньому році. Ще більш кардинальні зміни в географії зовнішньої торгівлі України відбувалися в 2014 р. Погіршення політичних відносин з Росією та її союзниками під впливом агресії на Сході та анексії Криму призвело до скорочення українського експорту до Російської Федерації на 31,2% та Білорусі на 15,9%. Імпорт з Росії зменшився на 43,4%, а її доля в імпорті України скоротилась з 30,2% в 2013 р. до 23,9%.

Натомість відміна значної частини обмежень для українського експорту на ринках ЄС відповідно до Угоди про асоціацію дала поштовх для зростання експорту у цьому напрямку. В 2014 р. Євросоюз став головним торгівельним партнером України – 35,5% в загальному обороті зовнішньої торгівлі. На другому місці – країни СНД (29%). Країни ЄС посіли перше місце як в експорті, так і в імпорті.

Галузевий вклад в оборот зовнішньої торгівлі України був різним і змінювався на протязі постсоціалістичного періоду. Це було обумовлено відмінностями в рівнях конкурентоспроможності конкретних галузей, їх структурою, економічною політикою, кон'юктурою світового ринку у відповідних секторах, рівнем захищеності цих галузей до і після вступу в СОТ і багатьма іншими чинниками. Розглянемо цей вклад на прикладі галузей, які традиційно мали найбільшу питому вагу в структурі українського експорту: сільського господарства і АПК в цілому, металургії, хімічної промисловості і машинобудування.

Як свідчать фактичні дані, на сьогоднішній день більше всього позитивних змін відбулося в агропромисловому комплексі (рис.3). З одного боку, цьому сприяли порівняльні переваги даного сектора української економіки, відновлення виробництва у вітчизняному сільському господарстві і збільшення попиту не зовнішніх ринках, з іншого – зняття обмежень на експорт сільськогосподарської продукції після вступу до СОТ.

Перш за все намітилася тенденція до достатньо стійкого зростання експорту продукції АПК. У 2013 р. в порівнянні з 2007 р. експорт цього сектора економіки збільшився в 2,7 рази при загальному збільшенні експорту України за цей період в 1,3 рази, а частка сільського господарства і пов'язаних з ним галузей в експорті виросла з 12,7% в 2007 р. до 26,9% в 2013 р. В результаті питома вага металургії (раніше провідній експортній галузі) і АПК у валютних доходах країни практично зрівнялися. [17].

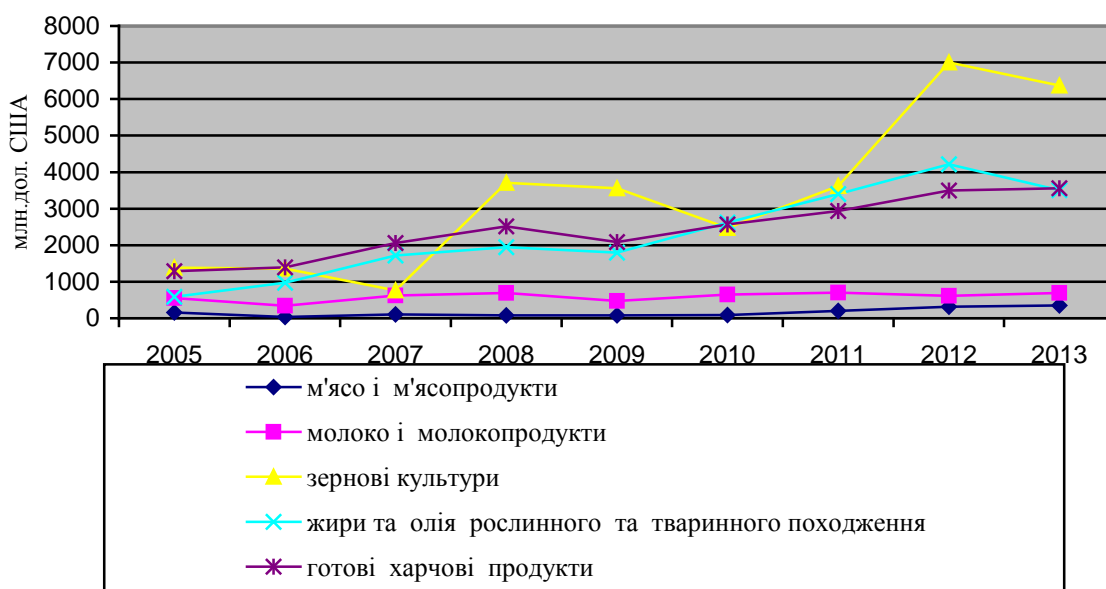

Рис. 3. Динаміка експорту та імпорту продукції АПК України в 2005-2013 рр. (млн дол.)

Джерело: розраховано і складено за даними Державної служби статистики України за відповідні роки – www.ukrstat.gov.ua

Спостерігається також збільшення імпорту продовольства, але його темпи поступаються зростанню експорту (за досліджуваний період імпорт виріс на 90%). Наслідком цих процесів є збільшення позитивного сальдо в зовнішній торгівлі продукцією АПК з 2,1 млрд дол. у 2007 р. до 8,8 млрд в 2013 р.

Аналіз показує, що в розрізі окремих товарних груп найбільша динаміка характерна для експорту зернових культур (рис.4). Він збільшився в 2013 р. в порівнянні з 2005-2007 рр. в 9 разів (з 763,7 млн дол. у 2007 р. до 6,4 млрд дол. в 2013 р.). Експортувавши в 2013-2014 маркетинговому році 32,3 млн тонн зерна, Україна увійшла до трійки найбільших світових експортерів після США і ЄС [18].

Рис. 4. Експорт продукції АПК України в 2005-2013 рр. (млн дол.)

Джерело: розраховано і складено за даними Державної служби статистики України за відповідні роки – www.ukrstat.gov.ua

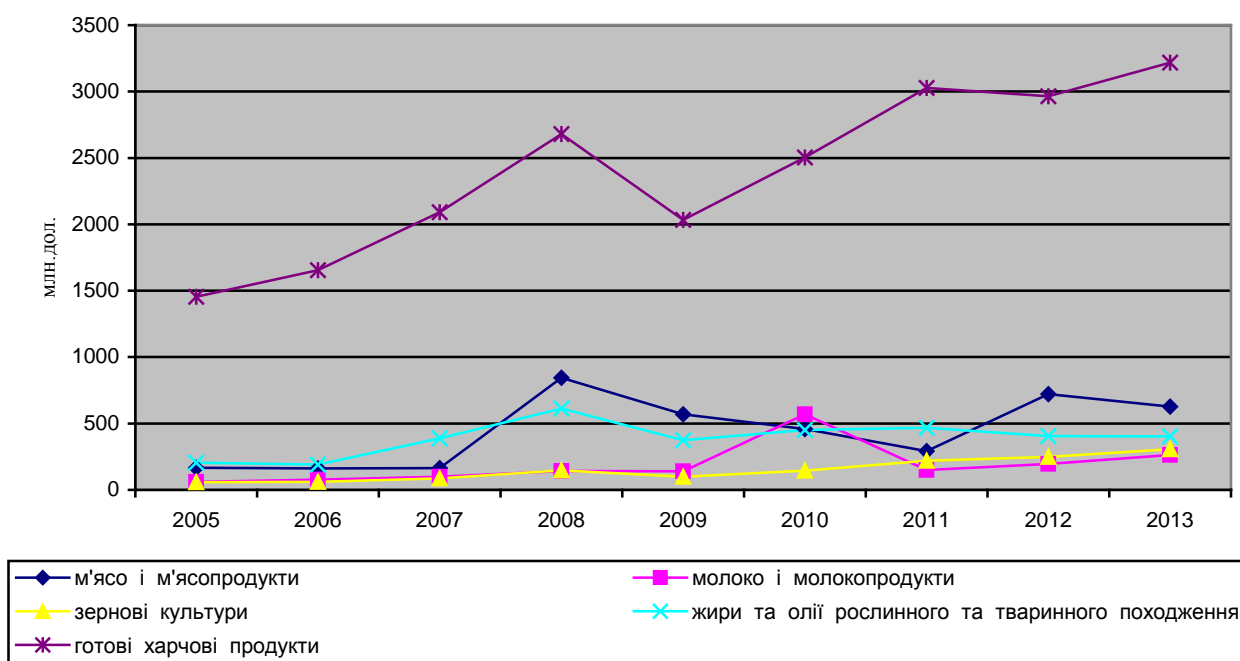
Експорт рослинної олії і тваринного масла виріс в 2013 р. в порівнянні з 2007 р. більш ніж в 2 рази. Сьогодні Україна є провідним світовим виробником

соняшникової олії, експортує її в 90 країн, контролюючи близько 50% світового ринку цього продукту. В цілому за сезон 2013/14 рр. Україна експортувала майже 4 млн тонн соняшникової олії [19].

Завдяки розвитку птахівництва і виходу з цією продукцією крім традиційних ринків на ринок ЄС, за період з 2007 р. експорт м'яса і м'ясопродуктів збільшився в 3,3 рази.

Значною мірою орієнтована на експорт харчова промисловість України. За період членства у СОТ вивіз продукції цієї галузі збільшився на 70%. Країна сьогодні є чистим експортером продукції харчової промисловості, хоча раніше мала негативне сальдо торгівлі готовими харчовими продуктами. Позитивним є також поступове збільшення частки готових харчових продуктів у експорті продукції АПК і сукупному експорті країни. Останній показник виріс з 4,2% в 2007 р. до 5,6% в 2013 р. [17].

Одним з основних ризиків від приєднання до СОТ багато аналітиків називали загрозу масового ввезення продовольчих товарів із-за зниження імпорتنних мит. Ці прогнози в цілому не підтвердилися. Збільшення імпорту продукції АПК хоча і відбувалось, але носило достатньо помірний характер – 94% за 2007-2013 рр. (рис.5).

Рис. 5. Імпорт продукції АПК Україною в 2005-2013 рр. (млн дол.)

Джерело: розраховано і складено за даними Державної служби статистики України за відповідні роки – www.ukrstat.gov.ua

Для порівняння – за вищеназваний період експорт продовольства виріс майже в 3 рази. Істотний приріст імпорту спостерігався тільки по деяких групах товарів (м'ясо і м'ясопродукти, свіжі овочі і фрукти) і пояснювався незадоволеним внутрішнім попитом на цю продукцію.

Різкий стрибок ввезення м'ясопродуктів відбувся в 2008 р., потім імпорт дещо скоротився і стабілізувався. Слід зауважити, що значна частина м'ясопродуктів завозиться для переробки і дозволяє збільшити завантаження виробничих потужностей українських підприємств. При цьому імпорт практично не вплинув на національне виробництво, хоча і збільшив конкуренцію на українському ринку. За даними Статистичного щорічника «Україна в цифрах, 2013» виробництво м'яса у всіх категоріях господарств збільшилося з 1,91 млн т в 2007 р. до 2,39 млн в 2013 р. [20].

Імпорт готових харчових продуктів зростає поступово і є скоріше наслідком підвищення доходів населення, ніж зменшення митного захисту. Питома вага імпортової продукції на внутрішньому ринку залишається обмеженою, оскільки споживач в основному орієнтується на продовольство українського виробництва. Частка продовольчих товарів, вироблених в Україні, в роздрібній торгівлі в 2013 р. складала 85,5% (у 2007 р. вона дорівнювала 88,2%), зокрема частка м'яса українського виробництва – 93,6% (у 2007 р. було 94,7%), тваринних жирів – 93,4% (було 93,1%), молока і молокопродуктів – 90,2% (було 93,2%), цукру – 98,0% (було 95,4%), риби і морепродуктів – 61,4% (було 72,8%), фруктів – 52,5% (було 64,7%) [21].

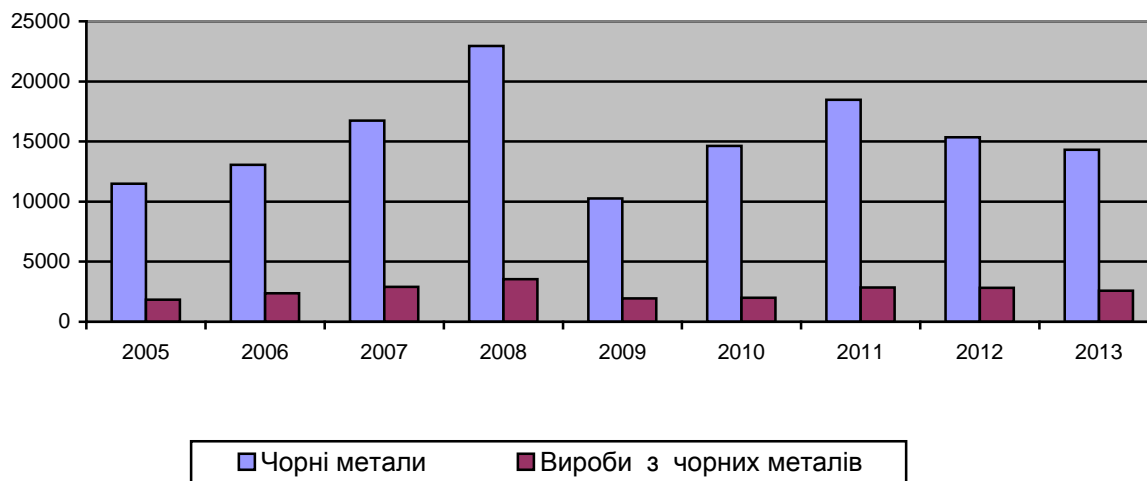
В цілому можна зробити висновок, що лібералізація позитивно вплинула на зовнішньоторгівельні можливості українського АПК. Разом з тим подальше нарощування експортного потенціалу буде стримуватись недостатньою конкурентоспроможністю продукції, а також відсутністю цілеспрямованої аграрної політики держави, направленої на поглиблення переробки агросировини на території України. Основою українського аграрного та пов'язаного з ним експорту є продукція з низьким і середнім ступенем переробки, в основному зернові і олійні культури. На ці категорії товарів суттєво впливають зміни цін світового ринку. Перспективним для вітчизняного АПК було б збільшення виробництва готових харчових продуктів, зокрема в м'ясній і молочній галузях. Це дало б можливість зменшити внутрішній дисбаланс між виробництвом і споживанням, скоротити імпорт і розширити експорт відповідної продукції. В цьому відношенні позитивним прикладом є досвід вітчизняних кондитерів або українських виробників м'яса птиці, які на внутрішньому ринку практично повністю витіснили імпорт, а з 2007 року почали здійснювати крупні експортні поставки. Восени 2014 р. українські товаровиробники також розпочали експорт курятини, яєць і яєчних продуктів на ринок ЄС, отримавши відповідні дозволи.

Ще однією з невирішених проблем залишається невідповідність вітчизняних вимог до якості продуктів харчування і міжнародних (зокрема, європейських) стандартів. Це стримує збільшення експорту, особливо молочних продуктів. Тому щоб скористатися вигодами від відкритішого доступу українського експорту до міжнародних ринків, Україна повинна покращувати якість сільськогосподарської продукції, а також забезпечити її відповідність до європейських та міжнародних стандартів.

Традиційно значна доля експорту України належить продукції чорної металургії. Напередодні приєднання до СОТ експерти передбачали, що ця

галузь, яка давала в кращі роки більше 40% валютних надходжень буде в числі тих, що найбільше виграли, оскільки експорт багатьох категорій металопродукції обмежувався як тарифними, так і нетарифними заходами, особливо на ринках ЄС та США. Відміна цих обмежень повинна була істотно активізувати українських експортерів. Між тим фактичні дані свідчать про скорочення присутності вітчизняних металургів на світових ринках (рис.6).

Рис. 6. Експорт продукції чорної металургії України в 2007-2013 рр. (млн дол.)

Джерело: розраховано і складено за даними Державної служби статистики України за відповідні роки – www.ukrstat.gov.ua

Найбільше падіння експорту (майже в 2 рази у порівнянні з попереднім роком) відбулось в 2009 р. Після цього ситуація до певної міри стабілізувалася, але на рівень передкризового максимуму українська металургія так і не вийшла. В порівнянні з 2008 р. в 2013 р. доходи від експорту чорних металів залишаються меншими на 37,7%, а від експорту виробів з чорних металів – на 26,7%. При цьому з 2012 р. намітилась тенденція до подальшого скорочення експорту за основними позиціями української чорної металургії. Значно зменшилась за цей період – з 39,9 % до 22,6%, – питома вага галузі у валютних доходах [17]. В даному випадку можна стверджувати, що вплив кризи і подальшої світової рецесії виявився більш важливим чинником, ніж покращання доступу на зовнішні ринки, пов'язане з приєднанням до СОТ. Зрозуміло, що війна на сході України, яка розпочалася в 2014 р., суттєво погіршить експортні можливості українських металургів, оскільки значна кількість меткомбінатів зосереджена на Донбасі.

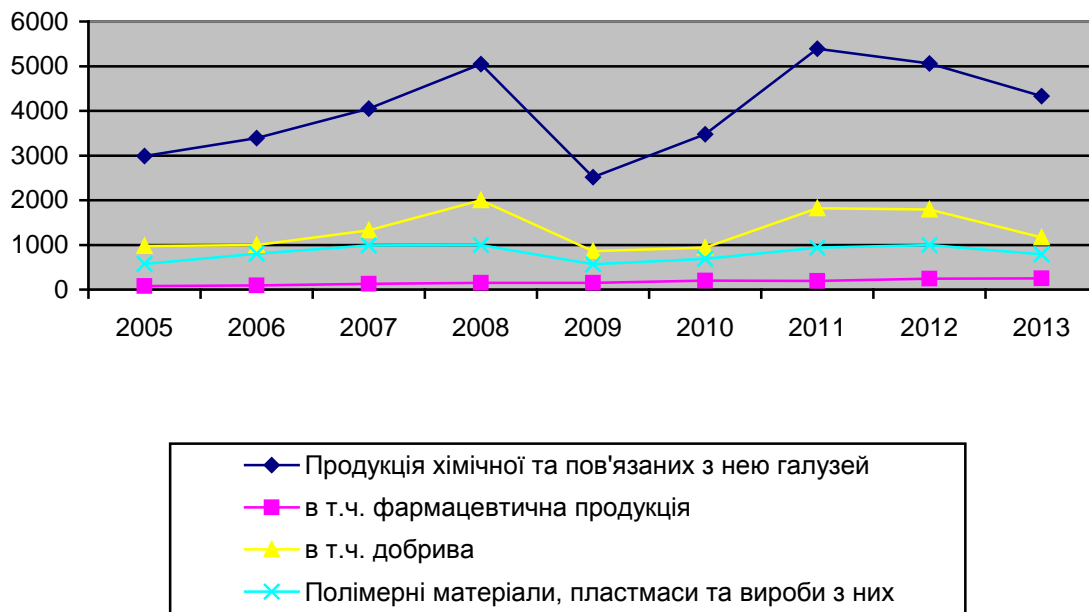
Пожвавлення світової кон'юнктури може в деякій мірі поліпшити ситуацію з експортом металу. Проте слід мати на увазі, що в результаті економічної кризи зазвичай повинна відбуватися структурна і технологічна реконструкція галузей, в яких наявні проблеми. На жаль, в період високого попиту на світових ринках підприємства галузі не здійснювали необхідних інвестицій в модернізацію виробництва, включаючи зниження енергоємності. Отримуваний прибуток найчастіше виводився в офшорні зони або

перетворювався на дорогу нерухомість за кордоном. Як наслідок, на українських металургійних заводах висока собівартість, а випуск високотехнологічної продукції скорочується. Тим часом на світовому ринку посилюється конкуренція і постійно зростають вимоги до якості і асортименту металопродукції. У такій ситуації без серйозних технологічних змін українська металургія програватиме в конкурентоспроможності тим же Китаю чи Бразилії. Саме це в принципі і спостерігається останніми роками. Вже досить тривалий час Україна експортує не різні види сталевого прокату, а переважно чавун та залізну руду, на яких заробляти багато досить важко через невисоку додаткову вартість.

Ще одна серйозна проблема українського металургійного комплексу – значний імпорт. Маючи достатньо розвинуту металургію, Україна імпортує, за результатами 2013 р., майже на 3,5 млрд дол. чорних металів і виробів з них в рік, оскільки не в змозі виробити деякі види спеціальних сталей.

В числі галузей, які раніше забезпечували значні валютні доходи державі, була хімічна промисловість України. За останній період галузь пережила значне падіння обсягів виробництва, перш за все, під впливом скорочення попиту на зовнішніх ринках в результаті кризи 2008-09 рр. Свою роль відіграло також підвищення з 2009 р. більш ніж на 30% ціни на російський газ. Останній чинник був серйозною причиною погіршення характеристик конкурентоспроможності продукції українських підприємств хімічної промисловості. Випуск хімічної продукції досить енергомісткий, наприклад, виробництво мінеральних добрив (основний експортний продукт галузі) є і енерго-, і матеріаломістким, де природний газ є одночасно паливом і сировиною для їх виробництва. При цьому його питома вага в собівартості продукції хімічної промисловості складає від 25 до 65% [22,23].

Статистичні дані свідчать, що найбільше скорочення експорту (від 44% до 50%) відбулося в 2009 р., коли поєдналися обидва названих вище несприятливих чинники. Надалі хімічна промисловість почала поступово адаптуватися до змін зовнішнього середовища (рис. 7). Позитивно на динаміку експорту галузі після приєднання до СОТ вплинула відміна ЄС антидемпінгових заходів по відношенню до карбаміду українського походження. Вже у 2011р. експорт продукції хімічної і пов'язаних з нею галузей промисловості в цілому перевищив максимальний докризовий рівень. Майже відновився експорт полімерних матеріалів і пластмас. Але у зв'язку з погіршенням економічних відносин з Росією вже в 2012 році обсяги експорту практично всіх видів хімічної продукції почали скорочуватись. Причому експорт мінеральних добрив почав зменшуватись, не досягнувши передкризового рівня. Єдине виключення – фармацевтична продукція, на яку криза і післякризовий період практично не вплинули. В 2013 р. в порівнянні з 2007 р. експорт цієї галузі збільшився на 94%, тобто майже вдвічі. В цілому частка хімічної і пов'язаних з нею галузей промисловості скоротилася в сукупному експорті країни за 2007-2013 рр. з 10,2% до 6,8 % [17].

**Рис. 7. Експорт продукції хімічної промисловості в 2005-2013 рр.
(млн дол.)**

Джерело: розраховано і складено за даними Державної служби статистики України за відповідні роки – www.ukrstat.gov.ua

Зрозуміло, що негативні тенденції в хімічній промисловості в 2014 р. посилюються внаслідок російської анексії Криму, де була зосереджена значна кількість хімкомбінатів, а також військових дій на сході України.

Проблемою хімічної промисловості, крім високих цін на енергоносії та сировину, залишається зростання виробництва низькотехнологічної продукції, яка має невисоку конкурентоспроможність на світових ринках. Одночасно останніми роками збільшується імпорт більш технологічних продуктів. Україна навіть активізувала ввезення добрив, оскільки їх ціна на світовому ринку виявилася нижчою за внутрішні ціни. Останнє пояснюється не тільки високою собівартістю української продукції із-за ціни на газ, але й застарілістю основних виробничих фондів галузі. Наприклад, Росія в 2011 р., завдяки нижчим цінам на газ для своїх хімкомбінатів, поставила на український ринок 571 тис. тон добрив, що складає більше 25% українського виробництва цієї продукції [24].

Висока залежність від світового ринку є однією з особливостей машинобудування, яке було і залишається провідною галуззю економіки України. Частка експорту по відношенню до сукупного обсягу виробництва в галузі складає більше 30%, а частка імпорту – близько 65-70%. Географічно основна частина експорту спрямована на ринки країн СНД, а основна частка імпорту поступає з Європейського Союзу.

В останній час коефіцієнт покриття імпорту експортом (співвідношення експорт/імпорт), який в певній мірі характеризує конкурентоспроможність галузі, мав тенденцію до зниження. Якщо в 2005 р. він дорівнював 47%, то в

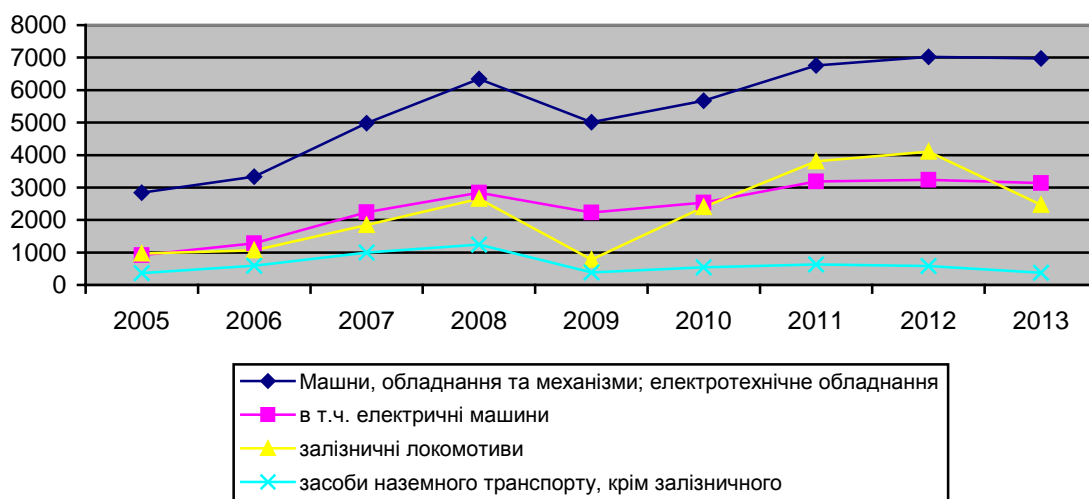
2007 – 44%, а в 2008 р. – 41,8 %. Надалі, головним чином під впливом світової економічної кризи і спричиненого нею подальшого падіння курсу гривні, темпи зростання імпорту скоротилися. Це призвело до деякого поліпшення співвідношення експорт/імпорт в 2013 р. до 56,2%. Разом з тим, очевидно, що дисбаланс залишається значним.

Суттєве відставання експорту від імпорту в машинобудуванні пояснюється не тільки погіршенням світової кон'юнктури, але й невисоким рівнем споживчих якостей багатьох видів машин і механізмів, вироблених в Україні. Основними джерелами зростання експорту в галузі до останнього часу залишалися резерви виробничих потужностей, більшість з яких було створено ще в соціалістичний період. Не зважаючи на значний інноваційний потенціал вітчизняного машинобудування (про що свідчать окремі успіхи в літакобудуванні, аерокосмічній та деяких інших підгалузях), його модернізація здійснюється дуже повільно, домінують виробництва із фізично і морально застарілими основними засобами, нерідко використовуються енерго- та матеріалозатратні технології, доволі часто продукція галузі програє зарубіжним аналогам. Як наслідок, частка експорту високотехнологічної продукції залишається низькою.

Національна політика розвитку машинобудування головним чином залишається на папері. Вона поки не створила стимулів для активізації інвестування в галузі. Підприємствам складно конкурувати із-за високого податкового навантаження і дорогих кредитних ресурсів. Довгий час існували проблеми з поверненням ПДВ для експортерів, відсутня система ефективного просування національного експорту на світовий ринок. Держава слабо підтримує національного виробника. Часто бюджетні кошти йдуть на закупівлю за кордоном продукції машинобудування, яка випускається або, при певних зусиллях з боку уряду, могла б вироблятися в Україні. Найбільш яскравий приклад – закупка у корейського концерну «Хюндай» швидкісних електропотягів напередодні Євро-2012 по футболу. Ці потяги виявилися непристосованими до місцевих умов і до теперішнього часу більше простоюють в ремонті, ніж перевозять пасажирів.

Експорт продукції машинобудування збільшився за період 2005-2013 рр. з 4,5 до 10,3 млрд дол. (рис.8), що в цілому свідчить про позитивні процеси в експортних можливостях галузі. Криза 2008 р. вплинула на експорт досить суттєво, але докризовий рівень експорту був перевищений практично по всіх видах машинобудівної продукції вже в 2011 р., за винятком автомобільного транспорту. Проте вже з 2012 р. помітними стали негативні тенденції в галузі, які були в значній мірі пов'язані із скороченням обсягів поставок на російський ринок. Ці ж тенденції зберігаються і до теперішнього часу.

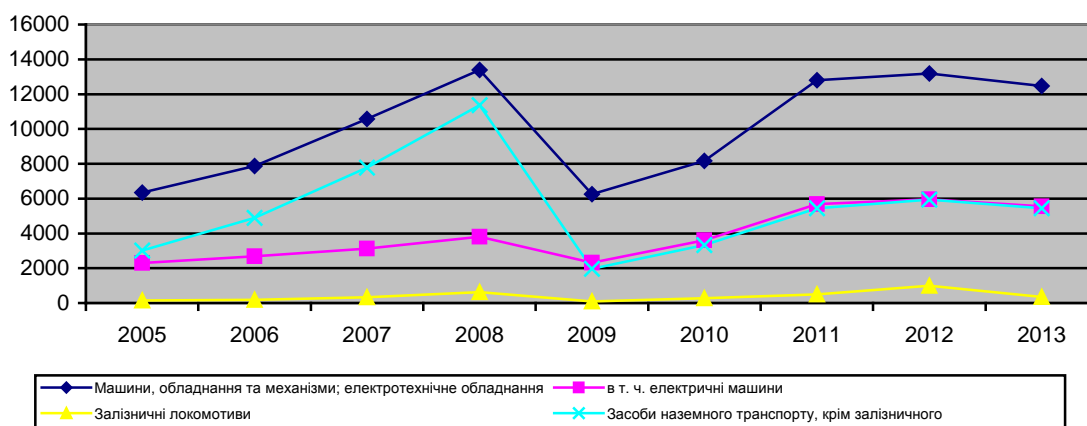
Імпорт машинобудівного комплексу України також виріс за останній період, але темпи його зростання були меншими, ніж експорту. Значне скорочення імпорту відбулося в 2009 р. (рис.9). До сьогодні не вишли на передкризовий рівень імпорт ядерних реакторів, котлів, засобів наземного транспорту, крім залізничного. Частка машинобудування в сукупному імпорті країни скоротилася з 26,5% в 2005 р. до 23,9% в 2013 р. [17].

Рис. 8. Експорт продукції машинобудування в 2005-2013 рр. (млн дол.)

Джерело: розраховано і складено за даними Державної служби статистики України за відповідні роки – www.ukrstat.gov.ua

В цілому зменшення рівня захисту внутрішнього ринку після приєднання до СОТ істотно не вплинуло на збільшення імпорту в більшості підгалузей машинобудівного комплексу за винятком засобів наземного транспорту. При цьому половина з транспортних засобів, що ввозяться до України, це легкові автомобілі.

Рис. 9. Імпорт продукції машинобудування в 2005-2013 рр. (млн дол.)

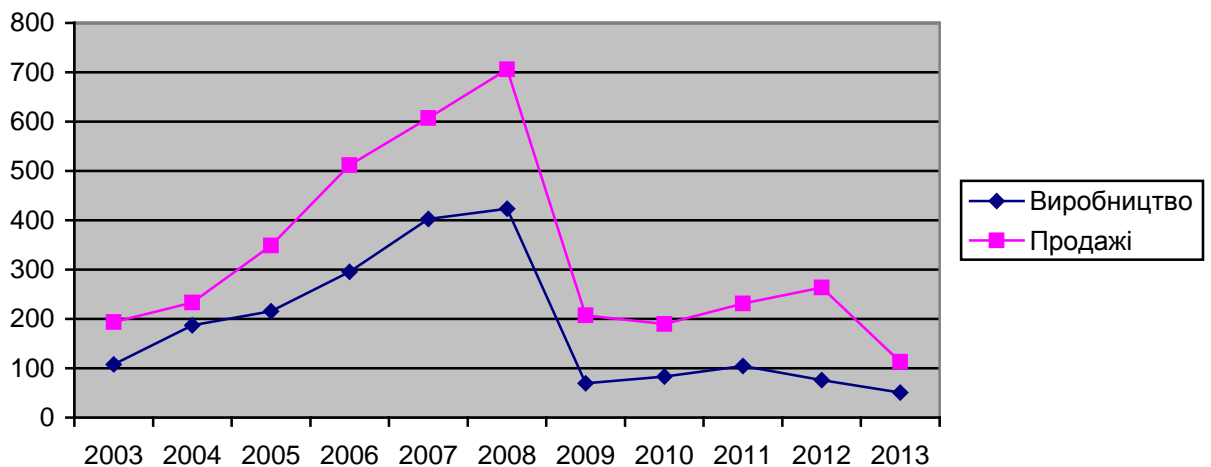
Джерело: розраховано і складено за даними Державної служби статистики України за відповідні роки – www.ukrstat.gov.ua

Слід зазначити, що тенденція до збільшення ввезення автомобілів в Україну спостерігалась ще до приєднання до СОТ. В 2006 р. було імпортовано автотранспорту на 62% більше, ніж в 2005 р. Наступного року імпорт зріс на 59%, а в 2008 р., не дивлячись на те, що восени розпочався економічний спад, зростання імпорту перевищило 46%. Причинами зростання внутрішнього попиту на автомобілі були високі темпи зростання доходів населення,

стабільний курс гривні, доступність валютного кредитування і зниження імпорتنних мит.

Криза 2008-09 рр. нанесла серйозний удар по внутрішньому виробництву в галузі. За даними Держкомстату України, в 2009 р. в порівнянні з 2008 р. виробництво автомобілів скоротилося на 84% [25]. В результаті кризи відбулося падіння курсу гривні, а також практично були згорнуті кредитні програми, в т.ч. і споживчого кредитування придбання автомобілів. Брак оборотних коштів у автовиробників супроводжувався скороченням надходження комплектуючих від українських і зарубіжних постачальників. Продажі нових легкових автомобілів за рік зменшилися на 74%.

Зниження мит на ввезення автомобілів з 25 до 10%, а також відміна державної підтримки національних виробників після приєднання України до СОТ призвели до істотних змін на автомобільному ринку країни (рис.10). Значно скоротилося внутрішнє виробництво (у 8,4 рази в 2013 р. в порівнянні з 2008 р.). Одночасно відбувалося збільшення частки імпорту. Якщо в 2007 р. автомобілі українського виробництва в загальних продажах нових автомобілів складали 66,3%, то в 2013 р. ця частка зменшилась до 44,7%. В результаті виробничі потужності вітчизняних підприємств використовувалися менш ніж на 20%. Тенденції такі, що країна може втратити власне автомобілебудування, не дивлячись на те, що має непогані умови для розвитку галузі.

Рис. 10. Динаміка виробництва і продажу нових автомобілів в Україні в 2003-2013 рр. (тис. шт.)

Джерело: складено за даними ОІСА - <http://oica.net/category/production-statistics/>;
<http://www.oica.net/category/sales-statistics/>

Відносний успіх в нарощуванні виробництва в 2005-08 рр. пояснювався в значній мірі бар'єрами на шляху проникнення в країну імпортних автомобілів. Коли ж ці бар'єри були істотно зменшені, стало зрозумілим, що тепличні умови, створені для українського автопрому ще в 1997 р. з ухваленням Закону «Про стимулювання виробництва автомобілів в Україні», принесли йому мало користі. Великі іноземні інвестори в країну не прийшли. Єдиним виключенням

був південнокорейський концерн «Деу». Втім, і він виконав свої інвестиційні зобов'язання тільки частково, а згодом збанкрутів.

За 20 років конкурентоздатний український автомобіль так і не з'явився. У 2011 р. був припинений випуск останньої вітчизняної моделі легкового автомобіля «Таврії-Славути», рівень локалізації виробництва якого складав близько 90%. В даний час середній рівень локалізації виробництва не перевищує 20%. Тільки на Запорізькому автозаводі при виробництві різних модифікацій автомобілів «Ланос» і «Форса» цей рівень більше 50% [26].

Причиною низького рівня локалізації є відсутність крупних виробників комплектуючих, які могли б конкурувати із зарубіжними постачальниками. В результаті більше 2/3 випущених в Україні автомобілів зібрано простим методом крупновузлового складання. В основному це недорогі корейські, російські і китайські моделі, вироблені переважно для внутрішнього ринку.

Разом з тим наявний досвід використання подібної моделі розвитку автовиробництва показує, що вона можлива тільки при високих митних зборах на готові автомобілі, які ввозяться. Якщо з тих або інших причин захист внутрішнього ринку слабшає, така модель виявляється нерентабельною. З подібними проблемами зіткнулася Польща, яка в 90-і роки займалася викрутковою збіркою європейських і корейських автомобілів. Пізніше, після вступу країни в ЄС, торгові обмеження на імпорт автомобілів і комплектуючих до них були скасовані і багато підприємств автопрома пережили серйозні потрясіння, включаючи банкрутства.

Схожа ситуація в даний час складається в Україні. Після приєднання країни до СОТ модель простого складання автомобілів із зарубіжних вузлів і деталей втрачає свою привабливість. Угода про асоціацію з Європейським Союзом також безпосередньо торкнеться автовиробництва і автомобільного ринку, оскільки в рамках зони вільної торгівлі передбачається лібералізація торгівлі всіма товарами, включаючи автомобілі.

Передбачаючи подальше погіршення конкурентних позицій українських автомобілів на внутрішньому ринку, ще в 2011 р. ряд українських компаній-виробників подали заяву в Міжвідомчу комісію з міжнародної торгівлі. В ній містилося прохання про проведення спеціального розслідування відносно ввезення до України нових легкових автомобілів з об'ємом двигуна від 1000 до 2200 куб.см. і необхідності введення захисного спецмита по відношенню до цих автомобілів. На думку представників Укравтопрому, на ринку легкових автомобілів протягом декількох років спостерігалось значне збільшення імпорту і стрімке зменшення продаж автомобілів українського виробництва, що було однією з основних причин зростання дефіциту зовнішньоторговельного балансу. Розслідування, яке проводилося на протязі майже року, підтвердило наявність вказаних Укравтопромом негативних тенденцій. В результаті в квітні 2013 р. почали використовуватися строком на три роки спеціальні мита на імпорт автомобілів тих класів, які випускаються в Україні (6,46% та 15,1% від митної вартості автомобіля в залежності від об'єму двигуна).

Застосування таких мит прямо не протирічить правилам членства у СОТ. Вони можуть використовуватися з метою захисту національного виробника

відповідно до ст. XIX ГАТТ і Угоди СОТ про спеціальні захисні заходи. Разом з тим перегляд існуючих зобов'язань – це певна процедура, яка повинна здійснюватись відповідно до вимог названих вище документів. Країна повинна провести переговори із зацікавленими сторонами, а також домовитись про рівноцінні поступки в інших секторах торгівлі. Порухення цих вимог може привести до нелегітимності всього процесу. Окрім цього, існує вірогідність відповідних дій з боку країн-членів СОТ. Наприклад, літом 2013 р. Туреччина підвищила мита на імпорту з України волоських горіхів з 23% до 66,2% для компенсації збитків від дискримінації власної автомобільної промисловості, які нею оцінюються в 6,2 млн дол. США. У своєму посланні в Секретаріат СОТ Туреччина заявила, що вона підвищила мита у відповідь на обмеження, які були застосовані Україною на імпорту автомобілів [27].

Вищезгадані заходи по захисту національного виробника здатні змінити ситуацію на автомобільному ринку тільки на відносно короткий час. Нормативно-правове середовище роботи української автомобільної промисловості, яке існувало до останнього часу, значно гірше, ніж у країн-конкурентів і не стимулює зростання національного виробництва. Україна давно потребує істотного поліпшення інвестиційного клімату та системних заходів по державній підтримці виробництва автомобілів і комплектуючих. Доцільно від політики державного протекціонізму в автомобільній галузі, до якої продовжує періодично звертатися український уряд, переходити до політики активного залучення іноземних автомобільних концернів для організації автовиробництва в Україні. Добитися цього можна, створюючи на час реалізації інвестиційних проектів привабливі умови, що вже існують в інших країнах.

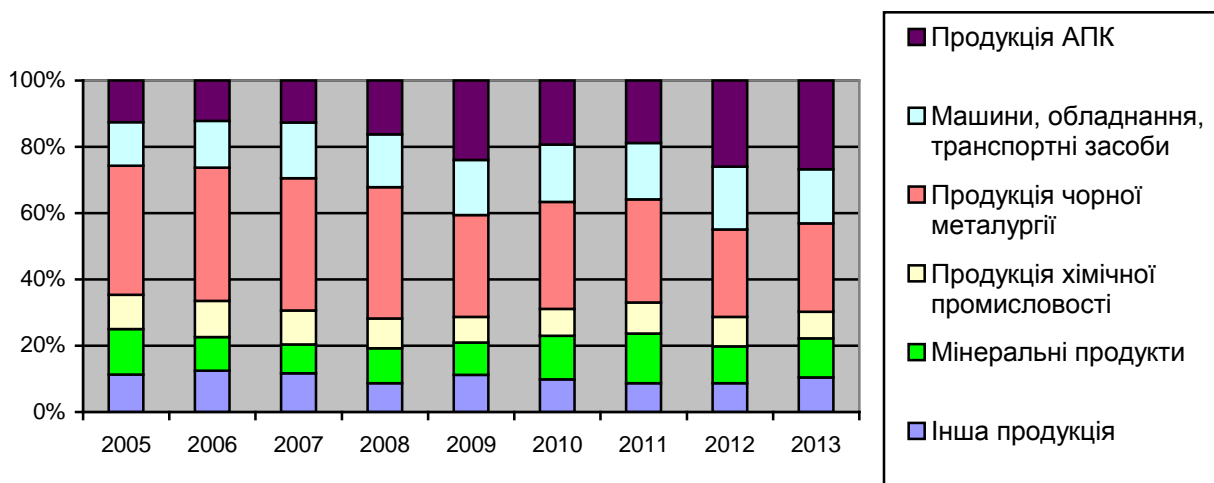
Проведений аналіз зовнішньоекономічних позицій провідних галузей української економіки дає можливість зробити висновок про певні зрушення в товарній структурі зовнішньої торгівлі. Незважаючи на те, що основні статті експорту і імпорту залишаються незмінними – товари промислового виробництва (продукція металургії, хімічної промисловості, машини, транспортне устаткування), мінеральне паливо і сировина, продукція АПК, – їх частка в сукупному обсязі експорту і імпорту змінюється. В експорті провідні позиції поступово переходять від продукції чорної металургії до продукції агропромислового комплексу (рис. 11).

За період 2005-2013 рр. частка сільського господарства і пов'язаних з ним галузей в експорті виросла з 12,6% до 26,9%, а питома вага металургії і хімічної промисловості скорочувалась. Особливо помітним є зменшення частки металургії (з 38,9% до 26,7%). Дещо збільшилась за цей період питома вага продукції машинобудування (з 13,1% до 16,4%).

В цілому зміни у структурі українського експорту віддзеркалюють процес деіндустріалізації економіки України, який відбувається на протязі трансформаційного періоду. Основна частина експорту, як і раніше, забезпечується за рахунок продуктів проміжного споживання, з невисокою доданою вартістю, питома вага яких наближається до 70%. Частка готової продукції і особливо високотехнологічних товарів залишається низькою.

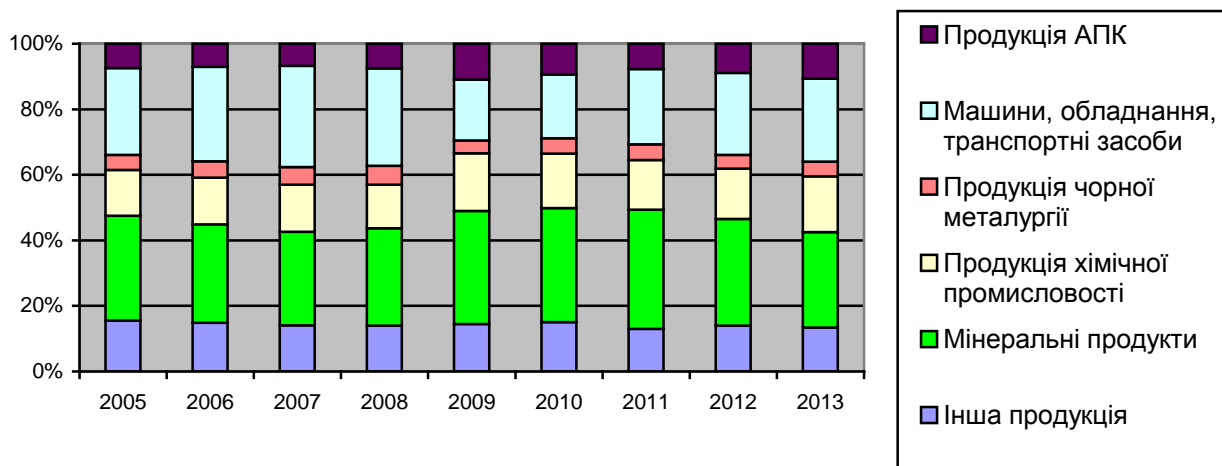
Відповідно, економіка України, спеціалізуючись на сировинних товарах і напівфабрикатах, була і залишається уразливою по відношенню до зовнішніх потрясінь на товарних ринках, що виразно виявилось в період кризи 2008-2009 рр. і подальшої рецесії.

Рис. 11. Товарна структура експорту України (2005-2013 рр.)

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України за відповідні роки – www.ukrstat.gov.ua

В імпорті України переважають мінеральні продукти (перш за все паливо), машини і обладнання, продукція хімічної промисловості. Частка першої групи збільшилась з 28,5% в 2007 р. до 29,1% в 2013 р. (рис. 12).

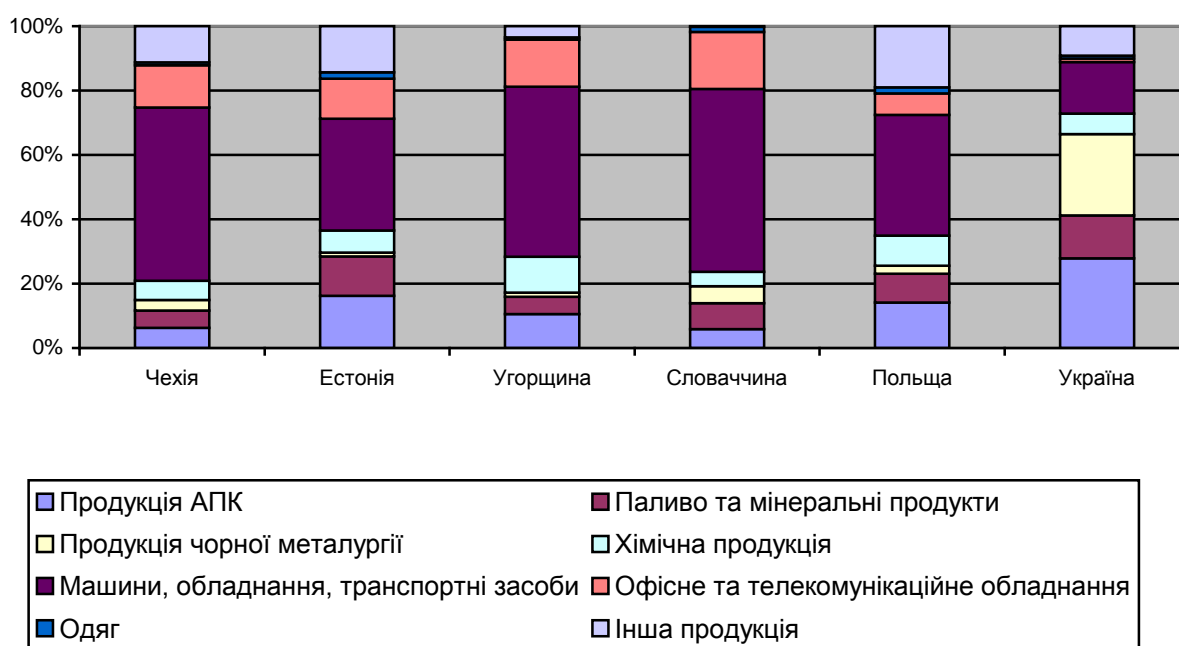
Рис. 12. Товарна структура імпорту України (2005-2013 рр.)

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України за відповідні роки – www.ukrstat.gov.ua

Питома вага мінеральних продуктів у структурі імпорту поступово скорочувалась впродовж тривалого періоду ще із середини 90-х рр. і аж до 2008 р. Різкий стрибок частки цієї товарної групи відбувся в 2009 р. у зв'язку з підвищенням ціни на газ. В результаті витрати на цей енергоносіє зросли з 6,6 млрд дол. в 2007 р. до 11,5 млрд дол. у 2013 р., а питома вага природного газу в імпорті за цей період збільшилась з 10,8% до 15%. Частка нафти в імпорті,

навпаки, скоротилась з 7,5% до 0,8%. Поволі, але ростуть питома вага продукції хімічної промисловості (з 14,4% до 17%), а також продукції АПК, головним чином, за рахунок збільшення ввезення м'яса свинини і готових продуктів харчової промисловості (з 6,7% до 10,7%). Насторожує скорочення в імпорті частки машин і устаткування з 30,9% до 25,3%. Але це відбулося в основному за рахунок зменшення імпорту автотранспорту (зменшення долі з 12,8% в 2007 р. до 7,1% в 2013 р.) [17; 28].

Проведене порівняння товарної структури експорту України і деяких сусідніх країн Східної Європи свідчить про наявність суттєвих розбіжностей (рис.13).

Рис. 13. Товарна структура експорту України та деяких країн Східної Європи (2013, %)

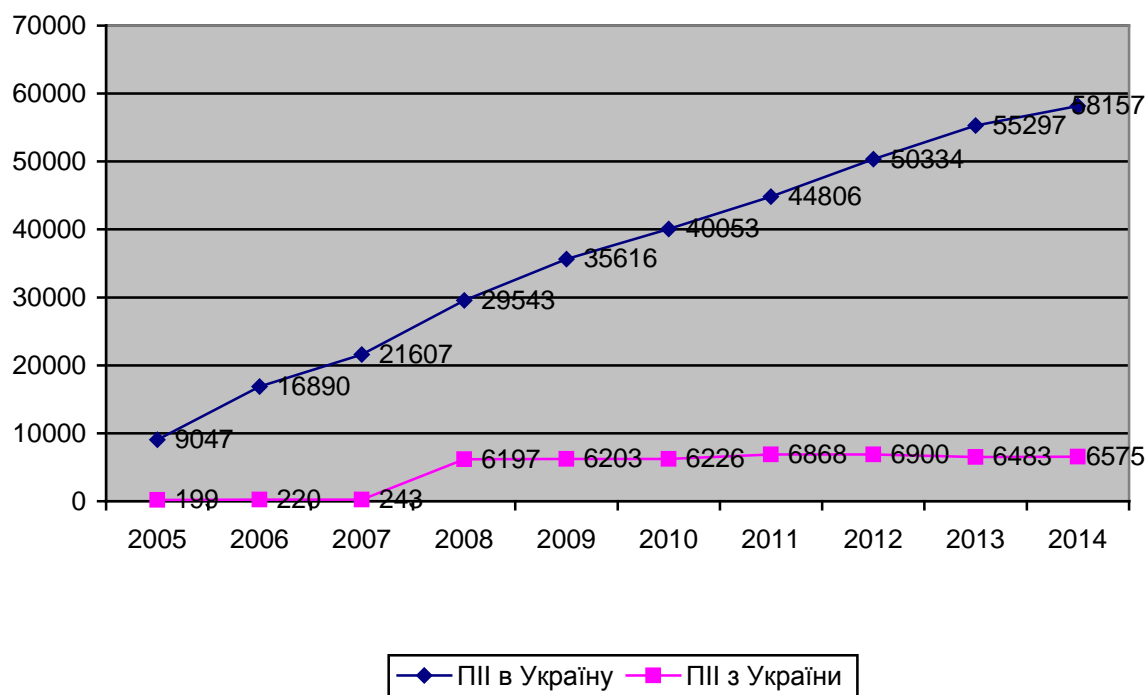
Джерело: розраховано і складено за даними: WTO. Statistics database. Time Series. Merchandise trade by commodity - <http://stat.wto.org/StatisticalProgram/WSDBSSeries.aspx>

Найбільш успішні країни завдяки швидким реформам і модернізації виробництва, в достатньо стислі строки перейшли від успадкованої від попереднього устрою структури експорту до сучасної, де домінує продукція обробної промисловості (машини, обладнання, транспортні засоби, побутова техніка, виробництво офісного та телекомукаційного обладнання). Сьогодні товарна структура експорту в цих країнах практично не відрізняється від розвинутих країн. В експорті скоротились частка сільського господарства, добувної та легкої промисловості і збільшилась питома вага високотехнологічних готових продуктів, які користуються сталим попитом на світовому ринку. Частка в експорті продукції обробної промисловості за даними СОТ в цих країнах коливається від 70% в Естонії до 87,4% в Чехії, в

тому числі доля машинобудування – від 35% в Естонії до 57% в Словаччині. Завдяки змінам ці країни істотно поліпшили свої позиції в міжнародному поділі праці.

Україна, на відміну від цих країн, продовжує використовувати в значній мірі успадковану від соціалізму міжнародну спеціалізацію. Експорт слабо диверсифікований, малоконкурентний, традиційно забезпечується головним чином сировиною та напівфабрикатами. Питома вага в експорті товарів обробної промисловості майже вдвічі нижча ніж у Чехії і на третину нижча, ніж у Польщі. Доля машинобудування більш ніж вдвічі нижче у порівнянні з Естонією і в 3,5 рази менша за відповідну частку в експорті Словаччини. Ще більш різючі відмінності в експорті продукції таких сучасних галузей як автомобілебудування або виробництво офісного та телекомунікаційного обладнання. В 2013 р. Україна вивезла на світовий ринок продукції автомобілебудування на 4,9 млрд дол., а Чехія, Польща та Угорщина – відповідно на 30, 25 і 19 млрд дол. Офісного та телекомунікаційного обладнання Україна експортувала в 2013 р. на 0,7 млрд (частка в експорті – 1,6%), а Естонія – на 2 млрд (12,5%), Польща – на 14 млрд (7%), Словаччина – на 15 млрд (17,7%), Угорщина – на 16 млрд (14,6%) і Чехія – на 21 млрд дол. (13,2%) [10].

Не виправдалися надії і на те, що вступ України до СОТ дасть додатковий імпульс для притоку іноземних інвестицій. Найбільші надходження іноземного капіталу спостерігалися якраз в рік приєднання до цієї організації (9,9 млрд дол. за 2008 р.). В подальшому інвестиції почали скорочуватися (рис.14).

Рис. 14. Прямі іноземні інвестиції (2005-2014 рр.), млн дол., на початок року

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України за відповідні роки – www.ukrstat.gov.ua

Якщо за 2012 рік приріст ПІІ в Україні становив 4962,9 млрд дол., то за 2013 р. їх надходження зменшились до 2860,1 млрд. Причиною такої негативної динаміки був несприятливий інвестиційний клімат в країні (корупція; складна і заплутана податкова система; високий рівень монополізації; адміністративний тиск, особливо на малий і середній бізнес; відсутність цивілізованих правил конкуренції і прозорого правового поля). Причому за президентства В.Януковича ситуація по вищеназваних параметрах інвестиційного клімату погіршилась.

Зрозуміло, що 2015 рік не буде кращим в плані надходження іноземного капіталу. Скоріше навпаки, враховуючи втрату Криму, війну на Сході і в цілому нестабільну політичну та економічну ситуацію в країні. Деякі зміни на краще в інвестиційному кліматі можливі з другої половини 2015 р., якщо стартують економічні реформи, обіцяні новим урядом, президентом та парламентом.

Очікуючи позитивних ефектів від приєднання до СОТ або асоціації з ЄС, слід мати на увазі, що підписання цих угод автоматично не підвищує конкурентоспроможність продукції і привабливість країни для іноземних інвесторів. Вищеназвані документи потенційно створюють правове поле та внутрішні стимули для проведення реформ і модернізації, тим самим закладаючи основу для підсилення позиції країни на світовому ринку. Подальші результати залежать від того, наскільки керівництво країни готове до проведення перетворень. На жаль, українська влада на протязі тривалого часу тільки говорила про реформи і модернізацію, але на ділі не була зацікавлена в них.

Посилення зовнішньоекономічних позицій країни неможливе без розв'язання проблем конкурентоспроможності української продукції і структурних зрушень в економіці. Погіршення ситуації в зовнішній торгівлі та зростання зовнішньої заборгованості свідчать, що структура економіки, яка була сформована в минулі роки, не є перспективною для сталого розвитку і її потрібно змінювати. Україна нарешті відмовилась від багатовекторності і визначилась з європейським напрямком економічної інтеграції. Вона має потенційні можливості у посиленні своїх позицій на світовому ринку, насамперед за рахунок експорту продукції харчової та фармацевтичної промисловості, деяких галузей машинобудування, нових сортamentів металу та сучасних послуг. Але для цього необхідні кардинальні реформи. Про них знову наголошено, проте відбуваються вони дуже повільно.

Література

1. Розраховано за даними Світового Банку – http://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.PP.CD?order=wbapi_data_value_2013%20wbapi_data_value%20wbapi_data_value-last&sort=desc
2. Микалопулос К., Тарп Д.Г. Торговая деятельность и политика в новых независимых государствах. Всемирный банк. Вашингтон, 1996.
3. Kolodko G. Globalization and Catching-up in Transition Economies. Suffolk, UK, 2001.

4. Ослунд А. Строительство капитализма. Рыночная трансформация стран бывшего советского блока. М., 2003
5. Сиденко В.Р. Внешнеэкономическая деятельность: проблемы системной трансформации при переходе к рынку. ИМЭМО НАН Украины. – К., 1998;
6. Сіденко В.Р. Україна в процесах міжнародної інтеграції. НАН України. Ін-т екон.прогнозування. – Х, 2003
7. Бураковський І.В. Міжнародна торгівля та економічний розвиток країн з перехідною економікою (теоретико-методологічний аналіз механізму взаємозв'язку). – К., 1998
8. WTO. Trade Policy Reviews: Hungary. 1998. – [www.wto.org \WTO_Trade Policy Reviews_Countries\Hu\tp77_e.htm](http://www.wto.org/WTO_Trade_Policy_Reviews_Countries/Hu/tp77_e.htm)
9. Feldmann M. Understanding the Baltic and Estonian Puzzles: the political economy of rapid external liberalization in Estonia and Latvia. Bank of Finland/Institute for Economies in Transition. BOFIT Online 11/2000, p.12
10. Розрахунки автора за даними: ECE. Economic Survey of Europe 2000 No 1. –NY and Geneva: United Nations, 2000, p.234; WTO. International Trade Statistics. 2012. pp.211-212; WTO. Statistics Database. Time Series – www.stat.wto.org/StatisticalProgram/WSDBStatProgramSeries.aspx).
11. Розрахунки автора за даними: WTO. Statistics database. Time Series. Merchandise trade by commodity - <http://stat.wto.org/StatisticalProgram/WSDBStatProgramSeries.aspx?Language=E>
12. OICA. Production Statistics - <http://www.oica.net/category/production-statistics/>
13. Report of the Working Party on the Accession of Ukraine to the World Trade Organization - http://www.wto.org/english/thewto_e/acc_e/a1_ukraine_e.htm.
14. Довідка щодо зобов'язань Україні в рамках СОТ. Міністерство економічного розвитку і торгівлі України – http://www.me.gov.ua/control/uk/publish/printable_article?art_id=188046
15. Leading exporters and importers in world merchandise trade, 2012. WTO. International Trade Statistics 2013. – http://www.wto.org/english/res_e/statis_e/its2013_e/its13_world_trade_dev_e.pdf
16. Зовнішня торгівля України товарами за січень-листопад 2014 року. Державна служба статистики України – www.ukrstat.gov.ua
17. Платіжний баланс і зовнішній борг України, 2013. Національний банк України. 2014. – www.bank.gov.ua
18. Розрахунки автора за даними Державної служби статистики України «Товарна структура зовнішньої торгівлі» за відповідні роки – www.ukrstat.gov.ua
19. Україна вошла в тройку крупнейших экспортеров зерна – <http://forbes.ua/news/1375800-ukraine-voshla-v-trojku-krupnejshih-eksporterov-zerna>
20. Топ-10 экспортеров подсолнечного масла – <http://forbes.ua/business/1358462-top-10-eksporterov-podsolnechnogo-masla>
21. Україна у цифрах 2013. Статистичний збірник. Державна служба статистики України. - Київ, 2014. С. 91

22. Статистичний щорічник України за 2013 рік. Державна служба статистики України. - Київ, 2014. С. 266
23. Эксперт: От дешевого газа, в первую очередь, выиграет химическая промышленность - <http://www.from-ua.com/news/0cbe11d141d53.html>
24. Химическая промышленность Украины – <http://www.mayak.zp.ua/industrial/1706-khimicheskaya-promyshlennost-ukrainy>
25. Химическая промышленность Украины: текущее состояние – <http://zet.in.ua/zakonoproekt/promyshlennost/ximicheskaya-promyshlennost-ukrainy-tekushhee-sostoyanie>
26. Статистичний щорічник України за 2012 рік. Державна служба статистики України. К., 2013. С. 118
27. Министр экономики считает ЗАЗ перспективным – <http://article.autoua.net/ministr-ekonomiki-schitaet-zaz-perspektivnym.html>
28. ВТО по-украински - <http://gazeta.zn.ua/macrolevel/vto-po-ukrainski-vospolzuetsya-li-ukraina-vozmozhnostyami-zaschity-torgovyh-interesov-cherez-mehanizmy-vsemirnoy-torgovoy-organizacii-.html>
29. Розрахунки автора за даними Державної служби статистики України «Зовнішня торгівля України товарами та послугами» за відповідні роки - www.ukrstat.gov.ua

Кирилюк Ю.В., к.е.н., доцент

Левківський В.В., аспірант

4.2. Сучасні реалії та перспективи економічного співробітництва України і Китаю

Питання розвитку міжнародного співробітництва є одним з пріоритетних завдань зовнішньоекономічної політики України, зокрема, в контексті її інтеграції у систему світогосподарських зв'язків. Нині проблеми розширення економічного співробітництва набувають особливої актуальності, що пов'язано з необхідністю корегування галузевої спеціалізації та географічної структури зовнішньої торгівлі через посилення міжнародної конкуренції.

Незважаючи на те, що головним пріоритетом зовнішньої політики Україна визначила інтеграцію до Європейського Союзу, важливим є співробітництво з іншими державами, зокрема з КНР. Сьогодні Китай виступає одним із найвигідніших стратегічних партнерів, а «китайський вектор» економічного співробітництва України є одним з найперспективніших, найважливіших і водночас найсуперечливіших зовнішніх складових її економічного потенціалу. Але всупереч природі, характеру і потенційним можливостям економічне співробітництво України і КНР все ще залишається недостатньо масштабним і всеохоплюючим, здатним реалізувати національні економічні інтереси двох країн.